

**EKMELÜDDÎN
BÂBERTÎ'NİN MEZHEP VE
İCTİHAD ANLAYIŞI**

Ebru YAŞA

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Yusuf ŞEN
2023
(Her hakkı saklıdır.)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**EKMELÜDDÎN BÂBERTÎ’NİN MEZHEP VE İCTİHAD
ANLAYIŞI**

(Ekmeluddin Bâbertî’s View of İjtihâd and Madhhab)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebru YAŞA

Danışman: Doç. Dr. Yusuf ŞEN

Bayburt
2023

KABUL VE ONAY TUTANAĐI

Doç. Dr. Yusuf ŞEN danışmanlığında, 182108019 numaralı Ebru YAŞA tarafından hazırlanan “EKMELÜDDİN BÂBERTÎ’NİN MEZHEP VE İCTİHAD ANLAYIŞI” adlı bu çalışma 02.12.2022 tarihinde aőaĐıdaki jüri tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslâm Bilimleri-Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yusuf ŞEN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Suat ERDEM

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Ayşe AKTAŞ

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim YönetmeliĐi’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Murat KUL

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ekmelüddîn Bâbertî’nin Mezhep ve İctihad Anlayışı” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

.. / .. / 2023

İmza

Ebru YAŞA

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamda bana her daim yol gösteren, vaktini ve ilmî tecrübelerini esirgemeyen muhterem hocalarım Doç. Dr. Yusuf ŞEN'e, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AKTAŞ'a ve Prof. Dr. Suat ERDEM'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca üzerimde maddi ve manevi hakkı olan kıymetli babam H. Ali Yaşa'ya, birikimlerinden istifade ettiğim diğer hocalarıma ve dostlarıma teşekkür ediyorum.

ÖZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
EKMELÜDDİN BÂBERTÎ’NİN MEZHEP VE İCTİHAD
ANLAYIŞI

Ebru YAŞA

Ocak 2023, 58 Sayfa

Hanefî mezhebine mensup olan Ekmelüddîn Bâbertî (ö. 786/1384) İslâm düşüncesinde fıkıhın yeniden yapılanması noktasında önemli bir âlim olup, görüşlerini Hanefiliğin tecdid ve müdafaası şeklinde ortaya koymuştur. Öğretici ve savunmacı bir fıkıh anlayışına sahip olan Bâbertî’nin Hanefî mezhep âlimleri arasında önemli bir yeri vardır. O, eserleri ve risâlelerinde bu mezhebin tercih ve taklid edilmesinin önemli ve gerekli olduğunu savunmuştur. Bâbertî’nin mezhebin dışında bir ictihad anlayışı yoktur. Bâbertî Hanefiliğin ortaya koyduğu külli fıkıhı öğretmeye çalışmıştır. Reycilik ithamlarına karşı savunmacı bir tavır ortaya koymuştur. O, Hanefî mezhebinin diğer mezheplerden daha önemli bir konumda olduğunu savunmuş, bu sebeple Osmanlı Devleti’nde ve genel anlamda İslâm dünyasında Hanefî mezhebinin, bir mezhep olmasının yanında bizzat İslâm düşüncesi olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: fıkıh, usûl, mezhep, ictihad, Bâbertî.

ABSTRACT
MASTER THESIS
EKMELUDDÎN BÂBERTÎ'S VIEW OF MADHHAB
AND IJTIHAD

Ebru YAŞA

January 2023, 58 Pages

Hanefî Ekmeluddîn Bâbertî (ö. 786/1384), one of the Hanafî scholars, is an important scholar in the restructuring of fiqh in Islamic thought, and he put forward his views as the renewal and defense of Hanafism. Bâbertî, who has an instructive and defensive understanding of fiqh, has an important place among the scholars of the Hanafî sect. In his works and treatises, he argued that this sect should be preferred and imitated. There is no understanding of ijtiḥad other than the madhhab. In Bâbertî's understanding of sect and ijtiḥad, a defensive attitude dominates against the accusations of trying to teach the universal law of Hanafism and of being a voter. He defended the superiority of the Hanafî sect; therefore, he played an important role in the adoption of Hanafism not only as a sect but as an Islamic thought in the Ottoman Empire and the Islamic world in general.

Keywords: fiqh, usûl, mazhab, ijtiḥad, Bâbertî.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu	2
II. Araştırmanın Amacı.....	2
III. Araştırmanın Yöntemi	2
IV. Araştırmanın Sınırları.....	3
V. Literatür Değerlendirmesi	3
V.I. Tahkîkler.....	3
V.II.Tezler	3
V.III. Kitaplar	4
V.IV. Sempozyumlar	4
V.V. Ansiklopedi Maddeleri	4
V.VI. Makaleler	4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÂBERTÎ'NİN BİYOGRAFİSİ

1.1. Hayatı.....	6
1.2. Tahsil Hayatı ve Hocaları	8
1.3. Talebeleri.....	9
1.3.1. Molla Fenârî (751-834/1350-1431)	9
1.3.2. Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413).....	10
1.3.3. Bedreddîn Simâvî (ö. 823/1420)	12
1.3.4. Hacı Hekim Paşa (ö. 820/1417).....	13
1.3.5. Şâir Ahmedî (ö. 816/1413)	13

1.4. Eserleri.....	14
1.4.1. Fıkıh Usûlü	14
1.4.2. Fıkıh.....	16
1.4.3. Arapça Gramer ve Belağat	17
1.4.4. Kelâm.....	18
1.4.5. Mezhepler Tarihi	18
1.4.6. Tefsir.....	18
1.4.7. Hadis.....	18
1.4.8. Felsefe ve Ahlak	18
1.5. Bâbertî'nin Yaşadığı Çevre ve Görüşlerinin Arka Planı.....	19
1.5.1. Siyasî Hayat.....	21
1.5.2. İctimaî Hayat	21
1.5.3. İlmî ve Fikrî Hayat	22
1.6. Yaşadığı Devrin Fıkıh Tarihi Bakımından Özellikleri	22
1.7. İlmî Mevkii	23

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÂBERTÎ'NİN MEZHEP ANLAYIŞI

2.1. Kavramsal Çerçeve.....	25
2.2. Hanefî Mezhebi Özelinde Bâbertî.....	27
2.3. Hanefî Mezhebinin Görüşlerini Öğretme ve Savunması	29
2.4. Mezheplere Karşı Genel Yaklaşımı	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BÂBERTÎ'NİN İCTİHAD ANLAYIŞI

3.1. İctihadın Kavramsal Analizi	32
3.2. Fıkıh ve Usûl Anlayışına Kısmi Bir Bakış.....	32
3.2.1. Ebû Hanîfe ile İlgili Görüşleri	38
3.2.2. İmam Şâfiî'ye Eleştirileri	40

3.3. Bâbertî'nin İctihad Anlayışı	41
3.3.1. İctihad Kùltürünün Değişip Zayıflaması	44
3.3.2. Fıkhî Hùkùmlerin Çoğalması	44
3.3.3. Mezhep Taassubu	45
3.3.4. Kaza Müessesesi.....	45
3.3.5. Siyasî Baskı	45
3.3.6. Değişen Ahlak ve İctihad Anlayışı.....	46
 SONUÇ	52
KAYNAKÇA.....	54
ÖZGEÇMİř	58

KISALTMALAR

b. : İbn, bin. Arapça'da "oğlu" anlamına gelen kelime.

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

EKEV : Erzincan Kültür Eğitim Vakfı

h. : Hicri

İSAM : İslam Araştırma Merkezi

ktp. : Kütüphane

no. : Numara

nşr. : Neşreden

ö. : Ölümü, vefat tarihi

SDÜİFD : Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

s. : Sayfa

(s) : Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Thk. : Tahkik eden

Trc. : Tercüme eden

t.y. : Yayın tarihi yok

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Hiz. Peygamber^(s) zamanından itibaren değışen hayat şartları ile ortaya çıkan ve çözüm gerektiren hususları Kitap ve sünnet ışığı altında hükme bağlama, çözüme kavuşturma faaliyeti olarak görülen icthad hem dinî bir vecîbe hem de hayatî bir zarûret olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezheplerin ortaya çıktığı İslâmiyet'in ikinci ve üçüncü yüzyılı İslâm kültür ve medeniyetinde dinî, siyasî pek çok alanda önemli gelişmelerin vuku bulduğu bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin hukuk kültürüne bakıldığında şer'î kurallar çevresinde gelişen icthad kültürünün hâkim olduğu görülmektedir. Osmanlı devletinin hâkim olduğu yerlerde genellikle Hanefî mezhebi etkili olmuştur. Osmanlı'yı şekillendiren âlimlerin önemli temsilcilerinden biri de Bâbertî'dir. Bâbertî, Osmanlının kuruluş yıllarında yer etmiş ve ilmî anlamda Osmanlı'ya etki etmiş, dönemin önde gelen âlimlerinden biridir. Bâbertî'nin icthad ve mezhep anlayışının tespiti o dönemin fıkıh ve fıkıh usûlü anlayışının kavranması açısından ehemmiyetlidir.

Yaşadığı çağın önemli Hanefî âlimlerinden biri olan Bâbertî, ilim tarihine katkıda bulunmuştur. İlim öğrenmek için yaşadığı şehirden ayrılarak fedakârlık göstermiştir. Mısır'da yaşaması mezhep anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. İslâmî ilimlerin çoğunda eser vermiştir. Eserleri çoğunlukla müstakil olmayıp şerh şeklindedir. Bu durum onun usûle hâkimiyetini ve ilmî seviyesini göstermektedir. Bunun yanında eserlerine mantık, belâgat, fıkıh usûlü gibi islâmî ilimleri de dahil etmiştir. Nitekim Bâbertî, usûl-furu tatbiki, deliller nazariyesi ve şerh dönemi çalışmalarıyla oldukça önemli bir konumdadır. Mantık ve fıkıh usûlünü mezcederek mütekellîm anlayışını Hanefîliğe uygulamıştır. Bâbertî bağlı olduğu mezhebin dışına çıkarak icthad yapmamıştır. O mezhebini müdafaaya önem vermiş ve taklidin lüzumuna vurgu yapmıştır. Yazmış olduğu eserler bu anlayışı ortaya koymaktadır. Bâbertî, bireysel icthada yönelmemiştir. Bunu tercih etmesinde dönemin anlayışı etkili olmuştur. İctihad şartlarını taşımasına rağmen bu anlayışı tercih etmektedir. Bâbertî'nin dönemi duraklama ve taklid dönemi olarak da bilinmektedir. Bu dönemde ilmî çalışmalar çoğunlukla şerh ve haşiyeler şeklinde yapılmıştır. İctihad ve mezheplerin oluştuğu ve fikhın gelişme açısından zirvede olduğu bu dönemden sonra taklid dönemi başlamıştır. İlmî çalışmalarda duraklama ve gerileme dönemi fıkıh alanında da kendini göstermektedir. Bu sebeple çalışmalarda şerh ve haşiye geleneği yaygınlaşmıştır. Fıkıh dışında diğer ilimlerde de çalışmalar bu şekilde yapılmıştır. Bâbertî, Ebû Hanîfe ile ortaya çıkmış olan küllî fikhî mezhep içerisinde hâkim kılmaya çalışmıştır ve rey taraftarı söylemlerine karşı mezhebini öne çıkararak savunma

yapmıştır. Bu nedenle başta Osmanlı Devleti’nde olmak üzere tüm İslâm dünyasında Hanefiliğin anlaşılmasında katkısı büyüktür.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde araştırmanın önemi, amacı ve yöntemi, literatür özeti ele alınmış, birinci bölümde müellifin hayatı kısaca tanıtılmıştır. İkinci bölümde “Bâbertî’nin Mezhep Anlayışı” ve üçüncü bölümde de “İctihad Anlayışı” ele alınmıştır.

I. Araştırmanın Konusu

Osmanlı’yı şekillendiren âlimlerin önemli temsilcilerinden biri olan Bâbertî, Osmanlının kuruluş yıllarında yer etmiş ve ilmî anlamda Osmanlı’ya etki etmiştir. Bâbertî’nin ictihad ve mezhep anlayışının tespit edilmesi o dönemin kavranmasında etkili olacaktır. Çalışmamızda mezhep ve ictihad konuları Bâbertî özelinde sınırlı tutulmaktadır. Bu konu, Bâbertî’nin yaşadığı dönemde âlimler arasındaki mezhep ve ictihad tartışmalarının daha iyi anlaşılması adına önemlidir.

Bâbertî’nin hayatı, ilmî kişiliği, yaşadığı dönem, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgiler verilerek, mezhep ve ictihad anlayışı ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

II. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızda Bâbertî’nin mezhep ve ictihad anlayışı incelenmiştir. Mezhebî görüşleri, mezhep ve ictihad anlayışına yönelik eleştirilere yer verilmiştir. Yaşadığı dönemdeki tartışmalar ve savunduğu ekolün mezhep ve ictihad anlayışı değerlendirilmiştir. Bâbertî’nin Memlûk âlimleri içindeki konumu, o dönemdeki mezhep ve ictihad tartışmaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ona atfedilen isimlerden yola çıkarak mezhep anlayışı ele alınmıştır. Bu bağlamda mezhep ve ictihad tanımlarından yol çıkarak fıkıh ve usûl anlayışı tespit edilmiştir. Şer’î hükümleri çıkarırken kullandığı yöntemler ele alınmıştır. Bâbertî’nin mezhep ve ictihad anlayışının anlaşılması ve sonraki dönemlere etkisinin ortaya konulması önemlidir. Bu çalışma ile tüm bunların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

III. Araştırmanın Yöntemi

Öncelikle araştırmamızın ana eksenini oluşturan Ekmelüddîn Bâbertî’nin matbu ve yazma eserleri incelenmiş ve Arapça Türkçe fıkıh literatüründe konuyla ilgili eserler, çalışmalar daha kapsamlı olarak taranarak içerikler ayrıntılı olarak okunmuştur. Böylelikle teze referans gösterilecek kısımlar tespit edilmiştir. Ekmelüddîn Bâbertî’nin bağlı olduğu mezheple alakalı klasik eserler taranmıştır. Böylelikle ictihad ve mezhep metodu ortaya konulmuştur.

IV. Araştırmanın Sınırları

Çalışmamız Bâbertî'nin mezhep ve ictihad anlayışını kapsamaktadır. Hanefî bir fakîh olan Bâbertînin bu mezhep bağlamında mezhep ve ictihad anlayışı ele alınmıştır. Bununla birlikte biyografisi ve yaşadığı döneme dair bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır.

V. Literatür Değerlendirmesi

V.I. Tahkîkler

1. *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*, thk.: Ebû Mahrûs Amr b. Mahrûs, Beyrut 2007.
2. *en-Nüketu'z-Zarîfe fî Tercîhi Mezhebi'l-Îmâm Ebî Hanîfe*, haz. Bele, Hasan Ömer, Riyad 2005.
3. *et-Takrîr li Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, thk.: Abdusselam Subhî Hâmid, Kuveyt 2005.
4. *er-Rudûd ve'n-Nukûd*, thk. Dayfullah b. Salih b. Avn el-Ömerî, Riyad 2005.
5. *Şerhu Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, thk.: Arif Aytekin, İstanbul 2011.
6. *Şerhu Vasiyyeti'l-Îmâm Ebî Hanîfe*, thk.: Muhammed Subhî el-Âyidî, Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî, Amman 2009.
7. *Şerhu't-Telhîs*, thk.: Muhammed Mustafa Ramazan Sûfiye, Trablus 1983.
8. *Risâle fî Ta'rîfi'r-Rûh ve'l-Kalb ven-Nefs ve'l-Akl ve's-Sir*, thk.: H. Tevfik Marulcu ve Hülya Altunya, 2009.

V.II.Tezler

Tezler şu şekildedir;

1. *Ekmeliüddîn el-Babertî Hayatı ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

İlhami Kemaloğlu, tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın birinci bölümünde Bâbertî'nin hayatı kısaca anlatılmış, ikinci bölümünde müellifin eserleri tanıtılmış, üçüncü bölümünde ise Merğînânî ve eseri el-Hidâye hakkında bilgi verilmiştir.

2. *Ekmeliüddîn Babertî ve Kelam İlmindeki Yeri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. Kadir Recep Muhammed tarafından hazırlanan doktora tezidir. Bâbertî'nin

kelamla ilgili eserleri ışığında onun kelamî düşünce yapısı ve kelam ilmîndeki yerini konu edinmiştir.

V. III. Kitaplar

1. Osmanlı'da Fıkıh Usûlü Anlayışı –Bâbertî Örneği-, İstanbul 2015: Yusuf Şen.
2. Bâbertî ile İbn Melek Arasındaki Fikhî Tartışmalar –Tuhfe-Mebârık Özelinde-, Ankara 2011: H. Murat Kumbasar.

V. IV. Sempozyumlar

Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu, Erzurum 2014: Bayburt Valiliği ve Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin organizasyonuyla 28-30 Mayıs 2010 tarihinde Bayburt'ta gerçekleştirilen bu sempozyumda, Bâbertî'nin ilmî şahsiyeti ve eserleri üzerine otuz yedi tebliğ sunulmuş olup; sempozyumda sunulan tebliğler Erzurum'da basılmıştır. IV. Hadisçiler İhtisas Toplantısı ve Ülkemizdeki Hadis Çalışmalarının Evrenselleştirilmesi Çalıştayı ve Ekmelüddin Babertî'nin Hadisçiliği Sempozyumu: Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin organizasyonuyla 08-09 Ekim 2015 tarihinde düzenlenen bu sempozyumda Babertî'nin hadisçiliği ele alınmıştır.

V. V. Ansiklopedi Maddeleri

1. Arif Aytekin, “Bâbertî”, *DİA*, I-XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, 377- 378.
2. Ra'd Muhammed el-Berhâvî, “el-Babertî Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed”, *Mevsûatu A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arabi'l-Müslimîn*, Beyrut 2005, III, 8-11.
3. Ahmed Tahirî Irakî, “Babertî”, *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1990, I, 75.

V. VI. Makaleler

1. Arif Aytekin, “Babertî'nin, Vasıyye ve Tahavî Akidesi şerhlerinde İman ve İstitaat Hakkındaki Görüşleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 2012, 635-654.
2. H. Murat Kumbasar, “Ekmelüddîn Babertî ve Ebû Hanife ile İlgili Bir Risâlesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, 13 (41), 2009, 241-250.
3. Galib Türcan, “Babertî'nin el-Maksad fî İlmi'l-Kelâm Başlıklı Risâlesi: Tanıtım ve Tahkik”, *SDÜİFD*, 2 (17), 2006, 141-166.

4. Galib Türcan, “Bâbertî’nin Kelâma Bakışı-Ebû Hanîfe’nin Etkisi Bağlamında Bir Değerlendirme-”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 2010, 7-20.
5. Kadir Gömbeyaz, “Bâbertî’ye Nispet Edilen Bir Fırak Risâlesi Hakkında Tespitler ve Mülâhazalar”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 5 (1), 2012, 7-33.
6. Ahmet İnanır, “Ekmelüddin el-Bâbertî’nin, en-Nüketü’z-Zarîfetü fî Tercîhi Mezhebi Ebî Hanîfe” Adlı Risâlesi Bağlamında Türklerin Hanefiliği Tercih Gerekçeleri”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 7 (2), 2012, 77-93.
7. Ahmet İnanır, “Ekmelüddin Bâbertî’nin, En-Nüketü’z-Zarîfe fî Tercîhi Mezhebi Ebî Hanîfe” Adlı Risâlesinin Metin ve Tercümesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 21, 2013, 71-93.
8. Kıyasettin Koçoğlu ve Veysel Nargül, “Bâbertî’nin İmam Şâfiîye Yönelttiği Eleştiriler”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (7), 2015, 47-68.
9. Veysel Nargül ve Kıyasettin Koçoğlu, “Ekmeluddîn el-Bâbertî’nin, Rükûdan Kalkarken Ellerin Kaldırılmasının Câiz Olmadığı Konusundaki Risâlesi’nin Tahkik ve Tercümesi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (8), 2015, 1-17.
10. Mehmet Dağ, “Zemahşerî Özelinde Kur’an’ın Mu‘tezilî Yorumuna Eleştiriler- Ekmelüddîn Bâbertî Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 2013, 67-91.
11. Osman Nedim Yektar, “Aynî’nin Hadîs Alanında Bâbertî’ye Yönelttiği Bazı Eleştirilerin Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies*, 11 (5), 2016, 499-514.
12. Abdullah Ünal, “Bâbertî’nin Haber-i Vâhidi İtikadda Delil Olarak Kullanması-Şerhu Akîdeti’t-Tahaviyye Örneği-”, *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 2016, 15-44.
13. Tuncay İmamoğlu ve Ruhattin Yazoğlu, “Bâbertî’nin Bütüncül İnsan Anlayışının Modern Dünyadaki Yeri ve Önemi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 2010, 35-45.
14. H. Tevfik Marulcu, “Bâbertî’de Kelâm-Belâgat ilişkisi”, *Mârife*, 11 (2), 2011, 141-155.
15. H. Tevfik Marulcu ve Hülya Altunya, “Bâbertî’nin Ruh, Kalp, Nefs, Akıl ve Sırr Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bir Risâle: Tanıtım, Tahkik ve Çeviri”, *SDÜİFD*, 2 (23), 2009, 139-153.
16. Hülya Altunya, “Bâbertî’nin Perspektifinden İnsanın Hakikatı Problemi”, *SDÜİFD*, 1 (20), 2008, 167-178.
17. Hülya Altunya ve İsmail Latif Hacinebioğlu, “Dinî Epistemolojinin Mantıksal Analizinde Rasyonel Dil inşası: Bâbertî Örneği”, *SDÜİFD*, 28 (1), 2012, 1-14.
18. Abdülgaâfar Aslan, “Bâbertî’nin Epistemolojisinde Aklın Değeri”, 1 (24), *SDÜİFD*, 1 (24), 2010, 19-31.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÂBERTÎ'NİN BİYOGRAFİSİ

1.1. Hayatı

İsmi, nesebi, künyesi, Muhammed b. Mahmud. Ahmed Bâbertî olup Rûmî, Mısırî, Hanefî olarak da zikredilmektedir. Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud (Muhammed b. Muhammed) b. Ahmed el-Bâbertî, 14. yüzyıl'da yaşamış, Hanefî âlim ve fakihdir.¹ Bâbertî'nin ismi konusunda farklı rivayetler olsa da genel kabul gören görüşe göre “Muhammed b. Mahmud b. Ahmed el-Hanefî”dir.² Bâbertî'nin asıl adı, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud b. Ahmed er-Rûmî el-Hanefî'dir. Mezhepsel aidiyetini göstermesi açısından eserlerinde Hanefiliğe vurgu yapılmaktadır. Genel olarak kaynaklarda yapılan nispetler kişinin yaşadığı yerlere, kendisini ait hissettiği mezhebe, hatta mezhebin farklı kollarına göre yapılabilmektedir. Bâbertî'nin de bu bağlamda Bayburt'a nispetle Bâbertî, Hanefiliğine vurgu olarak “el-Hanefî” olarak isimlendirildiği görülmektedir.³

Bâbertî 710/1310 yılında Bayburt'ta doğmuştur, fakat bazı kaynaklarda bu tarih 712/1312 olarak belirtilmiştir.⁴ Bayburt'ta doğan Bâbertî'nin memleketi ile ilgili bilgiler değişiklik göstermektedir. Bâbertî, Rûmî ve Mısırî nisbeleriyle de anılmaktadır. Bağdat civarındaki Bâbertâ dolayısı ile Bağdatlı olduğunu zikredenler de olmuştur. Rûmî ismi sebebi ile Bayburt'ta doğduğunu tercih edenler çoğunluktadır.⁵ Bazı eserlerde Arap olmadığı savunulmaktadır. Ziriklî bu tercihi yapanlardan biridir.⁶

Bâbertî birçok İslâmî ilimde eser kaleme almıştır. İlmî konumu dolayısı ile “Ekmeluddîn”, memleketine atfen “Bâbertî” künyesi ile şöhret bulmuştur. Hanefî mezhebinin âlimleri arasında “allâme” kabul edilmiştir. Mezhebin savunmasını içeren beş risâle yazmıştır. Kaynaklarda, Bâbertî ilgili yer alan “Hanefî fıkıh âlimi”, “Ârifü bi'l-edeb”, “el-fakîh”, “el-Hanefî”, “Allâmetü'l-müteahhirîn ve hâtimetü'l-muhakkikîn”, “er-Rûmî” gibi ifadeler onun memleketi, ilmî düzeyi, mezhebi ve ictihad anlayışı hakkında fikir vermektedir.⁷ Bâbertî bazı kaynaklarda “allâmetü'l-müteahhirîn ve hatimetü'l muhakkikîn” diye zikredilmektedir.⁸

¹ Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşki, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-A'rab ve'l-müsta'rebiyn ve'l-müsteşrikiyn* (Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002), 6/42.

² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/271.

³ Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *Tercihü'l-Mezheb'il-Müsemma: en-Nüketü'z-Zarîfî Tercihî'l-Mezhebi Ebî Hanîfe*, nşr. Bele Hasan Ömer Müsâid (Riyad, Kral Suud Üniversitesi, 1997), 27-72.

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin* (İstanbul: Maarif Vekâleti, 1955), 2/171.

⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/271.

⁶ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/42.

⁷ Ekmeluddin Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, *el-İnâye Şerhu'l-Hidaye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 1/8.

⁸ Kasım b. Abdillâh İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. İbrahim Salih (Dımeşk, Dârü'l-Me'mûn Li'tturâ, 1992/1412), 66.

Bâbertî'nin yetiştiği ve hayatını geçirdiği başlıca yerler Anadolu, Suriye ve Mısır topraklarıdır. Halep'teki Sadihiyye Medresesi'nde öğrenim gördüğü zikredilmektedir. 740/1340 yılında Memlûk devletinde ilim hususunda önemli bir merkez olan Kahire'ye gitmiştir.⁹ İlim geleneğine mensup bir ailede yetişen Bâbertî'nin, Şemsüddin İsfahânî (ö. 749/1347) ve Ebû Hayyan Endelüsî (ö. 745/1343) gibi âlimlerden ders aldığı zikredilmektedir. Ayrıca İbn Abdilhadi (ö. 774/1372)'den hadis dersleri, Kıvamüddin Muhammed b. Muhammed el-Kâkî (ö. 749/1347)'den de fıkıh dersleri almıştır. Diğer ilimlere de hakim olan Bâbertî fıkıhçılığı ile bilinmektedir.¹⁰ Daha sonra şer'î ilimlerin tedrisinde önemli bir merkez olan Kahire'deki hânekâhın (Şeyhûniyye) medrese şeyhi (rektör) olarak tayin edilmiş ve burada dersler vermeye devam ederek ömrünün son yıllarına kadar öğrenci yetiştirmiştir. Dört mezhebe göre fıkıh hadis, Kur'ân ve tasavvuf derslerinin okutulduğu, Mısır'da ve Suriye'de büyük vakıfları bulunan bu hânekâhtaki müderrislerin ta'yin ve azilleri ile vakıflarının idâresi de Bâbertî'ye verilmiştir.¹¹

Anadolu ve çeşitli bölgelerden gelen öğrencilere ev sahipliği yaparak onları yetiştirmiştir. Osmanlı'da hukuk düşüncesinin gelişmesinde önemli bir isim olan Şemseddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî (ö. 834/1431) ve Bedreddîn Simâvî (ö. 823/1420), Seyyid Şerif Ebu'l-Hasan el-Cürcanî (ö. 816/1413) gibi pek çok âlimi yetiştirmiştir.¹² Bâbertî'nin yetiştirdiği talebeleri ve çok sayıda eseri mevcuttur.¹³

Bâbertî'nin yaşadığı tarihler genel anlamda İslâm düşüncesinin önemli dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde fikri geleneklerin çoğu olgunlaşma süreçlerini tamamlanmıştır. Bâbertî'nin yaşadığı dönem “şerh dönemi” olarak adlandırılan bir dönemi göstermektedir. Memlûk dönemi hükümdarlarından Sultan Zahir Berkuk ve Bâbertî arasındaki ilişki son derece güçlüdür. Sultan Zahir Berkûk Bâbertî'nin ilmînden yararlanmışır. Bu nedenle Sultan Berkûk nezdinde Bâbertî'nin itibarı oldukça önemli bir noktadadır. Mühim meselelerde, fetvâya ihtiyaç duyulan devlet işlerinde Bâbertî önemli noktadadır. Hanefî ulemâsının tamamı Sultan Berkûk'u desteklemektedir. Ayrıca Sultan Berkûk, Bâbertî vefat ettiğinde bizzat cenazesine katılmışır.¹⁴

Bâbertî'nin 786/1384 yılında vefat ettiği kaynaklarda kaydedilmektedir. Bazı rivayetlerde Ramazan ayı ve cuma günü vefat ettiği zikredilmektedir. Cenazesine Mısır Sultanı ve devlet büyükleri katılmışır ve Şeyhûniyye kabristanında medfun olduğu

⁹ Ebû'l-Hasenât Muhamed Abdulhay el-Leknevî, Kitabu'l-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye; et-Ta'likatu's-Seniyye alâ'l-Fevâidi'l-Behiyye; Tarabû'l-emasil bi-teracimi'l-efadil, thk. Ahmed Za'bi (Beyrut: Dar'ül-Erkam, 1998/1418), 320-323.

¹⁰ Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin (Dimeşk: Terakki Matbaası, 1960/1380), 3/691.

¹¹ Arif Aytekin, “Bâbertî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/377-378.

¹² Hayreddin Karaman, Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1990), 156-157.

¹³ el-Leknevî, Kitabu'l-Fevâidü'l-behiyye, 320-323.

¹⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi, Miftâhu's-seâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'ati'l-ulûm (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1985/1405), 2/243-244.

kaydedilmektedir.¹⁵ Bayburt yöresi halkı, Bâbertî'nin Bayburt'a bağlı Aşağıkırzı Köyünde defnedildiğine inanmaktadır.¹⁶

1.2.Tahsil Hayatı ve Hocaları

Bâbertî, ilim geleneğinin içinde yer alan bir aileden gelmiş ve ilim hayatına küçük yaşlarda başlamıştır. İlköğrenimini doğduğu yer olan Bayburt'ta bulunan Yâkutiye ve Mahmûdiye medreselerinde tahsil etmiştir.¹⁷ O dönemde Bayburt'un da içinde bulunduğu bölgenin, ilmî seviye itibarıyla önemli bir yer teşkil ettiğini ifade etmemiz mümkündür. Bu medreselerde ayrıca Bayburtlu Ahî Mehmed, Kadı Mahmud, Bekir Çelebi, Hoca Ali, Şeyh Hayran gibi pek çok isim yetişmiştir.¹⁸

Bâbertî, Anadolu'da başladığı ilim serüvenini önce Halep sonra da Mısır'da sürdürmüştür. Aklî ve şer'î ilimleri tedris ettiği pek çok hocası bulunmaktadır. Maveraünnehir Sünnî-Hanefî âlimlerinden biri olan Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî (ö. 749/1348), ilim tahsilinde önemli hocalarından biridir. Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî el-Merginânî (ö. 593/1197)'nin “*el-Hidâye*” isimli kitabına *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye* adlı şerh yazmıştır. Bunun yanında Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin “*Menârü'l-envar*” adlı eserine *Câmiü'l-esrar fi şerhi'l-menar* adlı şerhi ile de meşhurdur.¹⁹ Kahire'de kelâm ve fıkıh usûlünde önemli isimlerden olan Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344)'den ders okumuştur.²⁰ Muhammed b. Mübarekşâh (ö. 784/1382) ve Mahmûd b. Abdirrahman b. Ahmed el-İsfahânî (ö. 749/1349)'den ilim tahsil etmiştir ve din âlimleriyle bilgi alışverişinde bulunmuştur.²¹

Bâbertî'nin hocalarının aklî ve naklî ilimlere önem vermiş olmaları ve birçok eseri şerh etmelerinin onun fikri temellerinin oluşmasında etkili olduğunu görülmektedir. Bu husus Bâbertî'nin mezhep ve ictihad anlayışının oluşmasında da etkili olmuştur. Yine meşhur kelâmcı Seyyid Şerif el-Cürcânî Osmanlı devletinin ilk Şeyhü'l-İslâm'ı Molla Fenârî, Hacı Paşa, ünlü şair Ahmedî ve Bedreddîn Simâvî gibi devrin büyük âlimlerine de hocalık yapmış olması, ilmî birikiminin göstergesidir.²²

¹⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 11/298.

¹⁶ Zirikli, *el-A'lâm*, 7/271.

¹⁷ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 196.

¹⁸ İsmet Miroğlu, “Bayburt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/225-228.

¹⁹ Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî, *Câmiü'l-esrar fi şerhi'l-Menâr li'n-Nesefî*, thk. Fazlurrahman Abdülğafûr Efgânî (Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 1997), 1/87-89.

²⁰ Mahmut Kafes, “Ebû Hayyân el-Endelûsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994) 10/152.

²¹ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-seâde ve misbâhu's-siyâde*, 1/269.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982/1402), 1/527.

Bâbertî'nin Şeyhûniyye medresesinde idarî görevde bulunması sebebiyle Mısır'da yaşadığı dönem, fikri hayatının şekillenmesinde etkili olmuştur. Mezhepler tarihi açısından oldukça tarihsel yoğunluğa sahip bölgelerde yaşamış olması onun daha çok Sünniliğin ve özelde Hanefiliğin ağırlıklı olduğu bölgelerde bulunduğunu göstermektedir. Bu anlamda hocalarının fikri kimlikleri de oldukça önemlidir. Özellikle mezhepsel aidiyetinin şekillenmesinde hocalarının önemli katkılarda bulundukları söylenebilir. Kahire'deki hayatının uzun bir kısmını ilim müessesesinde önemli bir noktada olan Şeyhûniyye Medresesi'nde geçiren Bâbertî, buranın şeyhliğine tayin edildiği Hicri 756/1355 yılından vefatına kadar hep bu vazîfede kalmıştır.²³

1.3.Talebeleri

Bâbertî'nin talebeleri arasında Muhammed b. Hamza b. Muhammed Şemsüddîn el-Fenârî (ö. 834/1430), Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413), Hacı Hekim Paşa, Celâlüddîn Hızır b. Ali (ö. 820/1417), Şair Ahmedî (ö. 816/1413) ve Şeyh Bedreddîn Simâvî (ö. 823/1420) görülmektedir.

1.3.1. Molla Fenârî (751-834/1350-1431)

Asıl adı Şemseddîn Muhammed b. Hamza olan Molla Fenârî 751/1350 yılında doğmuştur. İslâmî ilimlerin her alanında önemli bir konuma sahip olan Molla Fenârî özellikle mantık ilminde önemli bir konumdadır. Doğduğu yerin Fenâr köyü olduğu kaydedilmektedir.²⁴

Molla Fenârî, ilk olarak babasının yanında ders alarak öğrenimine başlamıştır. İznik'te bulunan Alâeddîn Ali Esved'den (ö. 800/1397) ders almıştır. Bazı ihtilaflar dolayısı ile Amasya'da Cemâleddîn Aksarâyî (ö. 791/1388-89)'nin öğrencisi olmuş ve tahsilini tamamlamıştır. Hocaları arasında Muhammed b. Mübârekşah ve Bâbertî'yi de görmekteyiz. Bâbertî'den ilim tahsilini tamamladığı ve Bursa'da Yıldırım Bayezid tarafından Manastır Medresesi müderrisliğine atandığı kaydedilmektedir. İki defa Bursa kadılığı yapmıştır. Hac ziyareti dönüşünde Kahire'de önemli âlimler ile ilmî müzakerelerde bulunmuştur. Mısır'da geçirdiği bu süreden sonra Bursa'ya dönerek müftülük görevine atanmıştır. Bu unvanı taşımanın diğer ulemaya göre önemli bir konum ifade ettiği bilinmektedir. Bazı rivayetlerde Fenârî'nin ilk şeyhülislâm olduğu kaydedilmektedir.²⁵

Molla Fenârî'nin 834 tarihinde Bursa'da vefat ettiği nakledilmektedir. Bazı kayıtlarda 838/1434-35 yılında öldüğü de zikredilmiştir. Yaptırmış olduğu caminin kabristanına

²³ Kehhâle, *Mu'cemü'l- Müellifîn*, 11/298.

²⁴ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, eş- Şekâiku'n- numâniyye fî ulemâi'd- Devleti'l- Osmaniyye, (Beyrut: Dârü'l- Kütübî'l- Arabî, 1975/1395), 17.

²⁵ İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/245.

defnedilmiştir. Maddi durumunun iyi olduğu ve devlet büyükleri arasında önemli bir mevkisi olduğu zikredilir. Talebeleri arasında oğlu Mehmed Şah Fenârî (ö. 839/1435), Şehâbeddîn İbn Arabşah (ö. 854/1450), Kadızâde-i Rûmî (ö. 844/1440), Kutbüddînzâde İznîkî (ö. 885/1480), Kâfiyeci (ö. 879/1474), Emîr Sultan (ö. 883/1429), Molla Yegân (ö. 865/1461) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) gibi âlimler zikredilmektedir.²⁶

Molla Fenârî'nin İslâmî ilimlerden tefsir, kelâm, tasavvuf ve mantıkla ilgili pek çok eseri vardır. Bunların en meşhurları '*Aynü'l-a'yân* adlı eseri, '*Fusûlü'l-Bedâyi'* ve '*el-Fevâidü'l-Fenâriyye* adlı şerhtir. Bu şerh el-Ebherî (ö. 663/1265)'nin '*İsâgûcî* adlı mantık kitabına yazılmıştır ve şerh üzerine çok sayıda haşiye çalışması da mevcuttur.²⁷

Molla Fenârî'nin, tasavvuf ilmî ile ilişkisi eserlerinde de mevcuttur. Bu ilme dâir görüşlerinin ortaya çıkmasında Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'nin önemi büyüktür.²⁸ Tasavvuf tarikatlerinden Ebheriyye (Evhadîyye) ve Rifâiyye tarikatları ile bağlantısı ve Zeyniyye tarikatına girdiği zikredilmektedir. Ayrıca Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210)'ye bağlı olup geliştirmiş olduğu İbn-i Sînâcî (ö. 428/1037) sistemin Osmanlı'ya taşınmasında önemli bir yeri vardır.²⁹

Molla Fenârî'nin düşüncesini eserlerinde de görmekteyiz. Mantık, tefsir usûlü, fıkıh usûlü ve metafizik gibi ilimlere dair eserleri mevcuttur. İslâm dünyasının yeniden gelişmeye başladığı dönemde ilmî ve fikrî ortamın önemli bir temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhakkik âlimlerin yetiştiği ortamda fikirlerini savunmuştur. Düşüncesinin temelini, Fahreddîn er-Râzî'nin metafiziği ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf metafiziği oluşturmaktadır. Mutasavvıf bir âlim portresi oluşturarak mantık, dini ilimler ve tasavvuf metafiziğini birbiriyle çelişmeden mezcetmeyi amaçlamıştır. Bâbertî'nin yetiştirdiği önemli âlimlerden biridir.³⁰

1.3.2. Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413)

Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, 740/1340 tarihinde Cürcân civarındaki Takü'de doğmuştur. Kelâm, felsefe, mantık, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı ile astronomi alanlarında önemli eserler vermiştir. İlk eğitimini memleketinde tamamlamıştır. Kutbüddîn er-Râzî (ö. 766/1365)'den ders alarak mantık eserleri olan '*Şerhu's-Şemsiyye* ve '*Şerhu'l-Metâli* 'yi kendisinden okumuştur. Molla

²⁶ Aydın, "Molla Fenârî", 30/245.

²⁷ Aydın, "Molla Fenârî", 30/246.

²⁸ Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna kadar* (Bursa: Arasta Yayınevi, 2001), 109-121.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965), 228-229.

³⁰ Tahsin Görgün, "Molla Fenârî-Düşüncesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları: 2005), 30/247.

Fenârî ile Mısır'a giderek yaklaşık on yıl kalmıştır. Mısır'da Şeyh Bedreddîn Simâvî, şair Ahmedî, hekim Hacı Paşa gibi arkadaşlarıyla birlikte Mübârekşah'tan, Ekmelüddîn el-Bâbertî'den aklî ve naklî ilimler ile ilgili dersler almıştır.³¹

Seyyid Şerîf, Kutbüddîn er-Râzî'nin *Şerhu'l-Metâli'i'l-envâr* adlı eserine hâşîye çalışması yapmıştır. Öncesinde bu eseri okuduğu halde kavrayamamıştır ve müelliften bu noktada ders almak istemiştir. Fakat Râzî onu öğrencisi, İbn-i Mübârekşah'a yönlendirmiştir. İbn-i Mübârekşah'ın derslerinin tamamına katılmıştır. Dârüşşifâ Medresesinde müderrislik görevi yapmıştır. Sonrasında Semerkant'a götürülmüş (789/1387) ve başmüderrislik yaparak pek çok eser vermiştir. Ayrıca buradaki âlimler ile ve özellikle Taftâzânî ile ilmî müzakereler yapmıştır. Semerkant'ta tasavvuf ile yakınlaşarak Nakşibendiyye tarikatına intisab etmiştir. Semerkant'tan ayrılarak Şîraz'da ömrünün geri kalan kısmını geçirmiş ve burada ilmî çalışmalar ile meşgul olmuştur. 816/1413 yılında Şîraz'da vefat ettiği kaydedilmektedir. Yetiştirdiği talebeler arasında Kadızâde-i Rûmî (ö. 844/1440), Fahreddîn-i Acemî (ö. 865/1460-61) gibi isimler mevcuttur.³²

İslâmî ilimlerin her sahasında özellikle kelâm, tasavvuf, mantık, astronomi, münazara, sarf-nahiv, belagat, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf gibi çok sayıda ilimde, pek çok eser vermiştir. *Şerhu'l-Mevâkıf* şerhi, *Hâşiyetü't-Tecrîd* adlı hâşiyesi, *Hâşîye 'alâ Şerhi Hikmeti'l-'ayn* adlı hâşiyesi, *Hâşîye 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-hikme* isimli hâşiyesi, *Şerhu'l-Mûlahhas fî'l-hey'e* adlı şerhi, *et-Ta'rîfât* 1, *Hâşîye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-müntehâ* adlı hâşiyesi, *Hâşîye 'ale't-Telvîh* adlı hâşiyesi önemli eserlerindendir.³³

Kelâm, Arap dili ve edebiyatı, felsefe, mantık, astronomi, matematik, mezhepler tarihi, fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf gibi ilimlerde önemli eserler vermiş, bundan dolayı “allâme” olarak anılmıştır. Birçok kaynakta onun muhakkik ve derin anlayış sahibi bir âlim olduğu kaydedilmektedir. “Cürcânî Ekolü” şeklinde grup oluşması görüşlerinin önemli bir yeri olduğunu gösterir. Eserlerinin çoğu şerh ve hâşîye özelliğindedir. Fakat âlimler bu eserlerin asıl metinlerden daha önemli olduğunu zikretmiştir. Bu sistemin dayandığı düşüncüyü Fahreddîn er-Râzî, Seyfeddîn el-Âmidî (ö. 631/1233) ve Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286) felsefesi oluşturmaktadır. Kelâm eseri olan *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta felsefî konuları akaid konularından çok daha kapsamlı olarak ele alması bu durumu açıklar niteliktedir. O hem kendisinden önceki kelâmcıların hem de İslâm filozoflarının görüşlerini müzakere etmiş, Eş'arî kelâmcıların,

³¹ Taşkoprîzâde, eş-Şekâiku'n-nûmaniyye, 33.

³² Sadreddîn Gümüş, “Seyyid Şerîf Cürcânî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları: 1993), 8/134-136.

³³ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, 19.

özellikle de Âmidî'nin görüşlerini benimsemiştir. Cürcânî, fıkhıta Hanefî mezhebini benimsemekle birlikte itikadî konularda ise çoğunlukla Eş'arîler'in görüşlerini takip etmiştir.³⁴

1.3.3. Bedreddîn Simâvî (ö. 823/1420)

Osmanlı'da ilk fakîh ve mutasavvıflarından biri olan Şeyh Bedreddîn Mahmud, günümüzde Yunanistan'da olan Simavna kasabasında dünyaya gelmiştir. Doğum yılı olarak 740/1339 ile 770/1368 tarihleri arasında ihtilaflar vardır. İlk tahsiline babasının yanında başlayan Bedreddîn, daha sonra Şâhidî (ö. 957/1550) adlı bir hoca ile Mevlânâ Yûsufî (16. yüzyıl)'den sarf-nahiv ve fıkıh okumuştur. Bursa Kadısı Şeyh Mahmud'tan ders almaya başlamış daha sonra Konya'da Mevlânâ Feyzullah'tan mantık ve astronomi okumuştur. 1381 yılında Şam'a gittiye de veba salgını yüzünden çok geçmeden Kudüs'e geçerek Mescid-i Aksâ'da İbn-i Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)'den hadis okumuş bir Türk beyi olan Ali Keşmîrî'nin himayesinde Berkûk'un saltanatı döneminde Kahire'ye gitmiştir. Orada Muhammed b. Mübârekşah'ın gözde öğrencileri arasına girmiştir. Bâbertî'den de fıkıh ve usûl-i fıkıh dersleri aldığı kaydedilmiştir.³⁵

Şeyh Bedreddîn yaşadığı dönemde önemli bir konuma sahiptir. Dönemin hükümdarlarından Sultan Berkûk, Şeyh Bedreddîn'i oğlunun ilmî tahsili için sarayında ağırlamıştır. Burada ilmî sohbetlerde bulunmuş, bu sohbetlere Bedreddîn Simâvî de katılmış ve burada Mısır'ın önde gelen âlimleriyle tartışma imkânı bulmuştur. Tebriz'de İranlı âlimlerle yaptığı ilmî müzakerelerde Timur'un takdirini kazanmıştır. Konya'da Dede Sultan olarak bilinen Börklüce Mustafa ile tanışarak fıkıh ve tasavvuf ilimleriyle meşgul olmuştur.³⁶

Letâifü'l-işârât eseri fıkıh anlayışını önemli ölçüde yansıtan bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eserindeki ictihadlarının bazıları tenkit edilmiştir. Şeyh Bedreddîn *et-Teshîl* adıyla bu eserine şerh yazmıştır. Bu eserin mukaddime bölümünde rivayetlerin ezberlenip aktarılmasının uygun olmadığını belirtmektedir. Kendi görüş ve ictihadlarına yer verilerek aktarılmasının daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında *Câmi'u'l-fusûleyn*, *Vâridât* gibi eserleri Şeyh Bedreddîn'in en önemli eserlerindendir. Felsefî, tasavvufî, kelâmî ve diğer fikrî konulara dair bilgiler ihtiva etmektedir. Eserlerindeki görüşlerinin bazıları tartışmalara sebep olmuştur. Bedreddîn Simâvî'nin tasavvuf ile ilgili *Meserretü'l-kulûb* eseri, sarf ve nahive dair *'Un-kübü'l-cevâhir* ile *Çerâğu'l-fütûh* ve tefsirle ilgili *Nûru'l-kulûb* adlı eserlerinin bulunduğu kaydedilmektedir.³⁷

³⁴ Gümüş, "Seyyid Şerif Cürcânî", 8/134-136.

³⁵ Bilal Dindar, "Bedreddîn Simâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/331-334.

³⁶ Dindar, "Bedreddîn Simâvî", 5/331-334

³⁷ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nümâniyye*, 34.

Bedreddîn Simâvî özellikle fıkıh ve tasavvufu yakından ilgilenmiştir. Eserlerinde nakil ile aktarım yapmamış bu nedenle müctehid bir âlim olarak anılmıştır. Bunun yanında tasavvufi ve felsefî görüşleri ile meşhur olmuştur. Bu bağlamda tasavvufî uygulamalara önem vermiş Mısır'da kaldığı dönemlerde tasavvuf ile tanışmasından sonra tasavvufi bir hayat yaşamıştır.³⁸

Şeyh Bedreddîn vahdet-i vücûd anlayışını benimsemektedir. Bedenlerin yeniden dirileceği düşüncesine karşı çıktığı için tenkide uğramıştır. Bunun yanında ahiret ile ilgili görüşleri dolayısı ile bazı âlimlerce tekfir edilmiştir. Bazı kaynaklar Şeyh Bedreddin'in tekfir edilmemesi gerektiğini savunmuştur ve bu görüşlerin onu savunanlar tarafından ortaya atıldığı, bu nedenle masum olduğu bazı kaynaklarda zikredilmiştir.³⁹

1.3.4. Hacı Hekim Paşa (ö. 820/1417)

İsmi Cemâlüddîn Hızır b. Hoca Ali b. Murad el-Hattab el-Konevî el-Felekâbâdî el-Aydinî olarak zikredilmektedir ve Konya'da doğduğu kaydedilmektedir. Anadolu'da Cemâleddîn-i Aksarâyî (ö. 791/1388-89)'den, Muhammed b. Mübârekşah (ö. 784/1382) ve Bâbertî'den dersler okumuştur. Kayıtlarda Kalavun Hastahânesi'nde başhekim olarak çalıştığı zikredilmektedir. Aydınoğulları Beyliği'ndeki karışıklıklar dolayısı ile Konya'ya gitmiş bir müddet sonra Birgi'ye dönmüş ve 820/1417 civarında burada vefat etmiştir. Kabri Birgi'dedir. Tıp alanında yazdığı eserler günümüze ulaşmıştır. Bunun yanında Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Tavâli'u'l-envâr* adlı eserine şerh yazmıştır, Şemdüddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî (ö. 702/1303)'nin *Risâle fî Âdâbi'l-bahs* adlı eserini, el-Cîlî'nin (ö. 832/1428) *Levâmi'u'l-envâr* adlı eserini şerhetmiştir.⁴⁰

1.3.5. Şâir Ahmedî (ö. 816/1413)

Tam adı Tacüddîn İbrahim b. Hızır olan Ahmedî'dir. Osmanlı'nın ilk şair ve ediplerinin arasındadır. 735/1334 yıllarında dünyaya geldiği kaydedilmektedir. Öğrenimine ilk olarak Anadolu'da başlamıştır sonrasında ilim tahsili için Mısır'a gitmiştir. Bâbertî'den dinî ilimlerle ilgili dersler almış, Muhammed b. Mübârekşah'tan aklî ilimleri okuyarak burada diğer ilimler ile ilgili dersler de tahsil etmiştir. Anadolu'da Aydınoğulları, sonrasında Germiyanlı Süleyman Şah (1363-1388)'in hizmetine ve nihayetinde Osmanlı hizmetine geçmiştir. Timur'un Anadolu'yu terk etmesinden önce yanında bulunmuş ardından Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman (1402-1410)'ın meclislerinde yerini almıştır. I. Mehmed (1402-1421) zamanında Divan kâtipliğinde bulunmuştur. 816/1413 yılında Amasya'da vefat ettiği nakledilmektedir.⁴¹

³⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1915-1924), 1/39-40.

³⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/39-40.

⁴⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 3/211-213.

⁴¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/73-74.

Şâir Ahmedî, divan şairleri arasında önemli bir isimdir. *Dîvân, İskendernâme* ve *Cemşîd ü Hurşîd* adlı eserleri ile tanınmıştır. Bunun yanında *Hayratü'l- 'ukalâ, Kasîde-i Sarsarî Şerhi* ve *Mirkâtü'l-âdâb* gibi eserleri ile Osmanlı'da şiiri önemli bir noktaya ulaştırmıştır. *Tervîhu'l-ervâh* isminde tıp alanında bir eser yazmıştır. Hacı Paşa'nın *Mütehabü's-şîfâ* adlı eseri de bazı kaynaklarda Ahmedî'ye dayandırılmaktadır.⁴²

1.4.Eserleri

Bâbertî fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, nahiv ve hadis sahalarında devrinin geleneklerine uygun çoğunluğu şerh mahiyetinde eserler yazmıştır. Kaynaklarda kırktan fazla eser kendisine nisbet edilmektedir. Müellifin eserleri dikkate alındığında özellikle fıkıhta Hanefî âlimlerin eserlerine, itikatta ise Hanefîliğin itikâdî fikirlerini temsil ettiği bilinen Maturidilik geleneğinin önemli isimlerinin eserlerine şerh veya hâşiyeler yazdığı görülmektedir. Çeşitli konularda eserler veren Bâbertî'nin mezhepler ile ilgili de önemli telifleri bulunmaktadır. Eserlerinde klasik İslâm Mezhepleri Tarihi kitaplarında yer alan temel mezheplerin fikirlerine ve bu fikirleri temsil eden önde gelen kişilere yer verildiği görülmektedir. Ancak eserlerin bir kısmının şerh ve hâşîye olarak yazılmış olması sebebiyle özgün tasniflerin oluşmadığı görülmektedir. Bâbertî'nin özgünlüğünün yaptığı şerhler ve göstermiş olduğu yaklaşımlarda ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Eserleri incelendiğinde ilmî derinliği ve meselelere hâkimiyeti ortaya çıkmaktadır.⁴³

Eserlerinde pek çok yerde fikirlerine müracaat edilen Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin ve mezhebinin savunulduğu, taklid edilmesinin gerekliliği üzerinde durulduğu zikredeceğimiz eserlerin isimlerinden de kolaylıkla anlaşılmaktadır. Hacimli eserlerinin yanı sıra küçük risâle şeklindeki bu eserler müellifin mezhep anlayışını yansıtmaktadır. Konu kapsamı dolayısı ile fıkıh usûlü eserleri dışında diğer eserlerini zikretmekle yetinmek uygun olacaktır. Fıkıh ve fıkıh usûlü eserlerinin incelenmesi araştırmamıza konu olan Bâbertî'nin mezhep ve icihad telakkisinin anlaşılmasında önem arz ettiğini düşünmekteyiz.⁴⁴

1.4.1. Fıkıh Usûlü

Bu alandaki eserlerini şöyle sıralamak mümkündür.

et-Takriru li-usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevi. Bu eser Bâbertî'nin, Pezdevi (ö. 493/1100)'nin *Kenzü'l-vUsûl ila ma'rifeti'l-Usûl* adlı eserine yaptığı şerhtir.⁴⁵

⁴² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/73-74.

⁴³ Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/269.

⁴⁴ Yusuf Şen, *Osmanlı'da Fıkıh Usûlü Anlayışı-Bâbertî Örneği* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 209-213.

⁴⁵ ez- Zirikî, *el- A'lâm*, 7/42.

Şerhu Muhtasari'l-Münteha. Bâbertî'nin bu eseri *en-Nukud ve'r-Rudud* olarak meşhurdur.⁴⁶

el-Envar Şerhu'l-Menar. Bu eser, Bâbertî'nin Ebu'l-Berekat en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Menaru'l-Envar'a* yazdığı şerhtir.⁴⁷

Öncelikle *et-Takrîru li-usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevi* adlı eserini incelediğimizde eserin mukaddime bölümünde hocası Şemsüddîn Ebu's-Sena Mahmud b. Abdurrahman el-İsfahânî (ö. 749/1349)'nin aktardığı olayı zikretmektedir: “Ölüm döşeğinde iken Kutbuddîn Mahmud b. Mesud eş-Şirazî (ö. 710/1311)'yi ziyaret ettim. O zamanlar hayatının son günleriydi. Şirazî, yastığının altından elliye yakın not çıkararak şöyle dedi: “Bunlar, Pezdevî'nin fıkıh usûlü eserinin anlaşılmayan noktalarına dair tuttuğum birtakım notlardır. Sabah akşam bunlara çalışsam da başarılı olamadım. Bunları al, belki Allâh bu kitabı şerh etmeyi sana nasip edecektir.” Bunun üzerine İsfahânî notları almış uzun ve yorucu bir çalışma yapmasına rağmen şerhi bitirememiş ve bırakmıştır.” Bâbertî, hocasının zikrettiği bu olayı aktardıktan sonra, kendisinden daha önemli bir noktada olan iki âlimin başaramadığını ve kendisinin de bu çalışmayı yaparken endişelerinin olduğunu belirtmiştir. Öncekilerin ilmî birikimi ve kendi gayreti ile bu çalışmaya başladığını ifade etmiştir.⁴⁸

Bâbertî, Allâh'a tevekkül ederek kısa sürede muhtasar bir şerh yazmayı hedeflediğini ifade ederek bu şerhi ile Pezdevî'nin kitabında açıklanması gereken konuları açığa çıkarmayı, kapalı olan ifâdelerini açıklığa kavuşturmayı, delillerini ortaya koymayı, dağınık bilgilerini toparlamayı istediğini belirtmektedir. Şerhi mümkün olduğunca kısa tuttuğunu ve kitabın ölçüsünü aşmadığını ifade etmiştir. Bâbertî, ilme saygısını ortaya koymak amacıyla kitabını okuyanların eksiklik ile ilgili hususlarda hoşgörüyü yaklaşmasını istediğini belirtmektedir ve bu noktada sadece anlayabildiği kadarını aktardığını ifade etmektedir.⁴⁹

Yazdığı bu şerh Pezdevî'nin kitabını anlayabilme noktasında önemli referans kaynaklardan biri olmuştur. Bâbertî, Pezdevî'nin görüşlerinde tercih ettiği noktaları açıklamaya dikkat etmiştir. Pezdevî'nin Usûlüne yapılan tenkit ve itirazlara karşı açıklamalar yapmıştır. Yine ilk defa, mütekellimîn görüşlerini benimseyen kelâm âlimlerinin kullandığı istidlal ve münakaşa metodundan fıkıh usûlü eserlerinde yararlanmıştır.⁵⁰

⁴⁶ el-Bağdadî, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, 2/171.

⁴⁷ el-Bağdadî, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, 2/171.

⁴⁸ Ekmeluddin Muhammed b. Mahmud Bâbertî, *et-Takrîru li-usûli Fahri'l-İslâm Pezdevi*, thk. Abdüsselam Subhi Hamid (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye), 1/75-77.

⁴⁹ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/77-79.

⁵⁰ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/94-95.

Şerhinde bazen Pezdevî'den aldığı kelimeleri ve cümleleri açıklama yoluna gitmiştir. Gramer bilgisine de yer vermiştir. Başka eserlerde uzunca tartışılan meseleleri özetleyip tercihte bulunmuştur. Kendi mezhebine mensup âlimler de eleştirilerde bulunmuştur.⁵¹

Bâbertî'nin *er-Rüdûd ve 'n-nükûd* adlı eseri ise, İbn-i Hâcib (ö. 646/1249)'ın "*Muhtasarü'l-Müntehâ*" olarak meşhur olan "*Münteha'l-vusûlü ve 'l-emel fî ilmeyi 'l-usûlü ve 'l-cedel*" adlı kitabının şerhidir. Farklı isimler ile pek çok şerh yazılmıştır.⁵² Bâbertî de bu esere şerh yazdığını mukaddimesinde belirtmiştir, fakat bu şerhe isim vermemiştir. "*Muhtasar*"ı tenkit etmek için kolları sıvadım" ifâdesi sebebi ile "*Şerhu Muhtasarü İbn-i Hâcib*" adıyla yazılan kitaplara eklemiştir. Bazıları da bunu *er-Rüdûd ve 'n- nükûd*" adıyla zikretmişlerdir.⁵³ Kâtip Çelebî ise kitap için "*en-Nükûd ve 'r- Rüdûd*" adını belirtmektedir.⁵⁴

Bâbertî kitabında "sâd" harfî ile şerh ve tenkit edilmek istenen metni, "şın" harfî ile de kendi yaptığı şerhi belirtmiştir. Metnin tamamı değil parça parça olacak şekilde verilmesi anlaşılma kolaylığı sağlamıştır. Bâbertî, İbn Hâcib'e ve *Muhtasar*'ın diğer şerhlerine de önemli eleştirilerde bulunmuştur.⁵⁵ Hanefî mezhebi dışındaki usûlcülere karşı çok sayıda itiraz ortaya koyarak onların bu konudaki yetersizliklerine değinmiştir.⁵⁶ Tarifler konusunda net ifâdelere yer vermiş ve bu konuda çok itinalı davranmıştır.⁵⁷ Meseleleri anlatırken mantıkî tahlillere yer vermiştir. Mantık kurallarına göre görüşlerini ispatlamaya çalışmıştır.⁵⁸

Bâbertî'nin *el-Envâr Şerhu'l-Menar* adlı şerhi Ebu'l Berekat en-Nesefî (ö. 710/1310)'ye ait *Menâru'l-Envâr*'ın usûl konularını ihtiva eden eseridir. Bu eserde Bâbertî, şerhinde mantık ve Usûlü mezcetmiş ve diğer usûl eserlerindeki memzuc metodu kullanmıştır.⁵⁹

1.4.2. Fıkıh

Bâbertî'nin *el-İnaye fî Şerhi'l-Hidaye* adlı eseri, Hanefî Mezhebine ait eski ve en önemli kaynaklardan biri olan Merğînani'nin (ö. 593/1197) "*el-Hidâye*" adlı eserine yaptığı şerh olarak karşımıza çıkmaktadır. Bâbertî'nin *el-İnaye* adlı eseri fıkıh telakkisi açısından önemlidir. Merğînânî'nin eserine yazdığı "*el- 'İnâye Ale'l-Hidâye*" adlı şerhi, "*el-Hidâye*" üzerine yazılan şerhler arasında müstesna bir yere sahiptir. Bâbertî'nin yöntemi incelendiğinde dil ve üslûbu,

⁵¹ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/125-132.

⁵² Ekmeluddin Muhammed b. Mahmud Bâbertî, *er-Rudûd ve 'n-Nukud Şerhu Muhtasarı İbn Hâcib*, thk. Dayfullah İbn Salih b. Avn Umri (Riyad: Mektebetür-Rüşd, 2005), 1/29-32.

⁵³ el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 2/171.

⁵⁴ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zûnün An Esamî'l- Kütüb Ve'l-Fünûn*, (Bağdat: Mektebetü'l- Müsenna, 1942/1361), 2/1854.

⁵⁵ Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/770.

⁵⁶ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/114, 122, 126-127, 134, 142, 151, 220, 224.

⁵⁷ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/109.

⁵⁸ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/102.

⁵⁹ Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud Bâbertî, *el-Envâr fî şerhi'l-menâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 00652), 7.

fıkıh birikimi, soru-cevap tarzındaki açıklamaları, delillendirme yöntemi, aklî izahlar getirmesi ve karşı görüşlere yer vermesi ön plandadır. Bâbertî, metinde geçen mücmel ifâdeleri ve değişik kavramları anlaşılır bir şekilde açıklamaktadır. Eserde diğer mezheplerin görüş ve ictihadları delillendirilmiştir ve ayrıca diğer Hanefî âlimlerin tercihlerine de yer verilmiştir.⁶⁰

Bâbertî, eserinde geniş açıklamalara yer vermiş ve yanlış bazı bilgileri tashih etmiştir. Bunun yanında kitap ve bâblar arasında alaka kurarak bazı meselelerde usûl kaidelerini zikretmiştir. Bâbertî, Hanefîlerin yolunu izleyerek önemli bir şerh yazmayı başarmıştır. Hanefî fıkıhında meselelerinin toplumu kuşattığını ve akla geniş ölçüde yer verildiğini görmekteyiz. Bunun yanında hükümlerin sisteme oturtulduğu ve kolaylık ilkesinin hâkim unsur olduğu görülmüştür. Bu bağlamda *el-Înaye* telif niteliğinde bir kitaptır. Bâbertî, fıkıh Usûlüne, fıkıh kaidelerine ve hadis ilmîne vakıf olup şerhinde bunlara da yer vererek açıklamalar yapmıştır.⁶¹

Fıkıh alanında diğer eserlerinden biri *Şerhu Telhîsi'l-Cami'i'l-kebîr*'dir.⁶² *el-Câmiu'l-Kebîr*, Ebu Abdillâh Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805)'nin Hanefî fıkıhı üzerine yazdığı bir eserdir. *Şerhu's-Siraciyye*. Sıracüddin es-Secavendi (ö. 596/1200) tarafından *es-Siraciyye* veya *Feraidü's-Siraciyye* ya da *Feraidü's-Secavendi* ismiyle zikredilen eserine el-Kelâbâzî (ö. 700/1300) tarafından *Dav'u's-Sirac* adlı şerhinin Bâbertî tarafından ihtisar edilmesidir. *Muhtasarü Dav'i's-Sirac* adıyla da tanınır.

Risâle fî Tahrici Mesaili'l-Feraiz, *Risâle Fi 'Ademi Cevazi Bey'i'l-Heyevan Bi'l-Heyevan Nesieten*, *Risâle Fi Ademi Cevazi Ref'i'l-Yedeyn İnde'r-Ruku'*, *Risâle Fi 'Ademi Vücubi Tadmini'l-Menafi'i Bi'l-A'yan*, *Risâle Fi Beyani Evveli Men Salle'-Salavati'l-Hams*, *İ'tiradat Ale'l-Mecma ve Ecvibetüha*, *Risâlefi'l-Cevab an Es'iletin fi Mevazı'a Muhtelifi*, *el-İntisar Li Eimmeti'l-Ahyar*, *Risâle fi'l-Cevap an Es'iletin Evredeha Ba'zu't-Talebe*, *Nüketü'z-Zarife fî Tercihi Mezhebi Ebi Hanife* diğer eserleri arasındadır.⁶³

1.4.3. Arapça Gramer ve Belâgat

Şerhu Elfiye İbn Mu'ti eseri Bâbertî'nin ilk çalışmasıdır. İbn Mu'ti'nin *el-Elfiyye* adlı Arapça gramer adlı eserine Bâbertî tarafından yapılan şerh olarak karşımıza çıkmaktadır. *Tehlisü't-telhis* şerhin şerhi olan bir eserdir. *Muhtasarü'd-dav'ale'l-misbah* eseri de bu kapsamda değerlendirilmektedir.⁶⁴

⁶⁰ Bâbertî, *el-Înaye*, 1/45-70.

⁶¹ Bâbertî, *el-Înaye*, 1/45-88.

⁶² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/42.

⁶³ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/171.

⁶⁴ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/ 269.

1.4.4. Kelâm

Şerhu akideti ehli's-sünne ve'l-cema'a Akidetü't-Tahavi eserine yapılan şerh çalışmasıdır. Eser kelâm ve akaid alanında önemli şerhlerinin başında gelmektedir. *Şerhu tecridi'l-'akaid* eseri Nasiruddin Muhammed b. Muhammed et-Tusi'nin (ö. 672/1274) *Tecridü'l-'Akaid* adlı eserinin şerhidir. *Şerhu 'umdeti'l-'akaid, Maksad fi'l-kelam, el-İrşad fi şerhi fıkhi'l-ekber* eseri Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ekber* isimli eserinin şerhidir.⁶⁵

Şerhü Vasiyyeti Ebi Hanife isimli eseri İstanbul'da basılmıştır. Ebû Hanîfe'ye ait *el-Vasiyye* adlı risâlenin şerhidir.⁶⁶

1.4.5. Mezhepler Tarihi

Risâle fi Beyani'l-Mezahibi'l-Batîle ke'r-Revaîd, Risâle tukavvi i'tikade duaî'ai-Hanefiyye, Risâle fi Ashabi'l-Ehvai ve'l-Bid'a.

1.4.6. Tefsir

*Haşiyetü Keşşaf,*⁶⁷ *Risâle fi Ba'zı Letaifi Sureti'l-İhlas, Risâle fi Tefsiri Ayetin min Sureti'l-Hadid, Risâle Ala Tefsiri Kavlihi Teala- İn Tetuba İle'llah, Risâle Fi Tefsiri Kavlihi Teala-Ve Levla Fadlullahi Aleyh.*⁶⁸

1.4.7. Hadis

Tuhfetü 'l-Ebrar fi Şerhi Meşarıkı'l-Envar Bâbertî'nin bu eseri Sâğânî'nin (ö. 650/1252) *Meşarıkı'l-Envar fi'l-cem' beyne's-Sahihayn* isimli eserine yazılan şerhidir. Bu eserin birçok şerhi olmakla birlikte Bâbertî ve İbn Melek'in "*Mebarikul'-Ezhar fi Şerhi Meşarıkı'l Envar*" şerhi önemlidir.⁶⁹

1.4.8. Felsefe ve Ahlak

*Hikmetü'l-Furud, Şerhu Risâleti'i-Ekmeliyye, Muhtasaru Hikmeti'n-Nebeviyye, Risâle fi Ta'rifî'r-Ruh Ve'l-Kalb Ve'n-Nefs Ve'l-Akl Ve's-Sır, Tertibü Tehzibi'l-Esma ve'l-Luğat, Şerhu'r-Risâleti'l-Azudiyye fi'l-Vad'i ve Haşiyetü 'Ala Envari't-Tenzil.*⁷⁰

⁶⁵ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/ 171.

⁶⁶ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/ 841.

⁶⁷ ez-Ziriklî, *el- A'lâm*, 7/ 42.

⁶⁸ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2/ 171.

⁶⁹ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/ 269.

⁷⁰ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/ 269.

1.5. Bâbertî'nin Yaşadığı Çevre, İlmî Ortam ve Görüşlerinin Arka Planı

İslâm tarihinin önemli devirlerinden olan Memlûkler dönemi, İslâmî ilimlerin geliştiği bir dönemdir. Moğol ve Haçlı saldırıları sebebiyle birçok öğrenci memleketlerinden ayrılmıştır. Memlûkler ilim alanında pek çok öğrenciye yardım etmiştir. Bâbertî örneğinde olduğu gibi ülkelerini terk etmek zorunda kalan âlimlerin sığındığı bir yerdir. Bu dönemde Mısır'da sosyal, siyasî ve idari alanlardaki istikrarsızlık olmasına rağmen ilmî ve fikrî hayat canlıdır. Kahire ve Dimaşk, ilim noktasında önemli iki merkezdir. Başta fıkıh, hadis, akaid, kelâm gibi ilimlerin yanında, Arap dili, sarf, belağat, mantık gibi dil ve edebiyat ilimlerinin de revaçta olduğu bir dönemdir. İlmî faaliyetlere destek veren devlet erkanı, ülkede daha önceki dönemlerden kalan medreselerin sayısını arttırarak ilme verilen önemi kanıtlamışlardır. Medreselerin çoğu Sünnî dört mezhep üzerine öğretim veren fıkıh medresesidir. Söz konusu medreselerin bazısında tek bir mezhep anlayışı ders olarak okutulurken bazısında da tüm mezhepler baz alınarak eğitim verilmekteydi. Eyyûbiler yönetime geçtiği zaman Şafîî mezhebi hâkim mezhep olarak Mısır'da benimsenmeye başlanmıştır. Memlûk sultanlarından el-Melikü'z-Zahir Baybars (ö. 676/1277) diğer mezhepler için kâdî'l-kudât tayin etmiştir. Şafîî kâdî'l-kudâtının diğerlerine göre daha geniş yetkisi bulunmaktaydı. Mısır'daki Şafîî kâdî'l-kudâtı, şeyhülislâm lakabını da almaktadır. Hanefî kâdî'l-kudatları ikinci sırada, Malikî ve Hanbelî kâdî'l-kudatları sonrasında gelmekteydi. Memlûklerin kuruluş yıllarında sayısı artan Şafîî mezhebi mensupları, kadılık konusunda diğer mezhepler ile tartışma halindeydi. Bâbertî Mısır'da Hanefîlerin hâkim olmasını Memlûk devletinin yönetime geçmesi ile gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu durumda Malikîlerin ise üçüncü sıraya düştüğü anlaşılmaktadır.⁷¹

Nitekim Malikî hukukçu Karâfî (ö. 684/1285) diğer mezheplerle ortaya çıkan çekişmeli konuların giderilmesinde mühim bir rol oynamaktadır.⁷²

Bâbertî'nin yaşadığı dönemde Memlûk devletinde Ebû Hanîfe ile ilgili bazı görüş ve iddialar ortaya atılmıştır. Bu görüşler, Buhârî (ö. 256/870)'nin hadislerini bilmediği ve çoğu konuda Hz. Peygamber'in^(s) hadislerine karşı görüş geliştirdiği gibi konulardır. Bu sebeple bazı Memlûk büyükleri Bâbertî'ye gelerek Hanefiliğin toplumda bir zaruriyet olduğunu kapsayan bir eser yazmasını talep etmiştir. Dönemin sosyo-kültürel ve siyasî arka planın ürünü olan *en-Nûketü'z-Zarîfetü fî Tercîhi Mezheb-i Ebî Hanîfe* adlı risâle, Bâbertî tarafından yazılmıştır. Eserin son kısımlarında Bâbertî, Memlûk sultanına ithaf ederek Hanefî mezhebinin gerekliliğini şöyle ifade etmektedir; “Ey Sultan! Allah seni güçlendirsın, mülkünü baki ve devletini ebedî kılsın. Senin yanında olanlara yardım etsin, düşmanlarını rezil etsin ve basiretini

⁷¹ İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları: 2004), 29/90-97.

⁷² Eyyûp Said Kaya, “Mâlîki Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, Yayınları: 2003), 27/519-535.

aydınlatılsın. Güçlü fikrin ve zekan ile şu hususu incelemeni yüce makamına arz ediyoruz: Daha önce geçen meselelerde anlatıldığı üzere şeriatın usûl ve fûrûunda kendisine uyulan, Hind, Sind (Pakistan), Horasan, Türkistan, Irak, Deşt-i Kıpçak (Kıpçak stepleri), Yunan bölgesi, Azerbaycan gibi Türklerin hâkimiyeti dönemindeki dünya bilginleri ve sultanlarının büyük bir kısmı dünya sultanları arasında yıldızlar içerisinde ay ve güneş gibi özelliklere sahip olan Mısır diyarının yöneticilerinin pek çoğu mensup olduğu bu mezhebi taklid etmeleri gerekli midir değil midir? Eğer bunu gerekli görmezsen onun diğerlerinden üstün olduğunu kabul etmezsen ben bu yaklaşımı doğru düşünceden saymam. Allah'ın dosdoğru ipine sınımsız tutunan kimseye Allah yardım eder ve başarılı olur.”⁷³

Bâbertî Hanefî mezhebinin taklidinin uygun olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hanîfe'yi benimseyenleri müctehid derecesinde gördüğünü ve görüşlerinin isabetli olduğunu belirtmiştir. Hanefilik mezhebini halk için en doğru görüşleri ifade eden bir mezhep olarak kabul etmektedir. Bu nedenle Bâbertî Türklüğe dayanan yönetimlerde Hanefî mezhebinin benimsenmesinin daha doğru olduğunu ifade ederek Memlûk devletinin de Hanefiliği hâkim kılması gerektiğini belirtmiştir. Bâbertî, Hanefî mezhebini Müslüman ve Türk kimliği ile bütünleştirmiştir. Risâlede Türk devletinde Hanefiliğin uygulanmasını gerektiren sebepler anlatılmıştır ve Hanefiliğin ulaştığı sınırlar hususunda önemli bilgiler içerir. Bunun yanında Bâbertî, Ebû Hanîfe'nin müctehidlerin önde gelen ismi olduğunu belirterek Hanefîlerin kandili olarak nitelemiştir. O, Ebû Hanîfe'yi bu şekilde kabul etmeyenleri ışığa karşı gözlerini kapatanlara benzetir.⁷⁴

Mezhep üstünlüğü tartışmalarını etkileyen bir başka durum ise medreselerden mezun olan öğrencilerin istihdamı, kâdîlkudâtların epeyce zorlandıkları bir alan olarak görülmektedir. Bir mezhebin devlette önemli ölçüde temsil edilmesi aynı zamanda o mezhep mensuplarının kâdîlkudât, kazasker, kadı, müderris olarak seçilmesini sağlamaktadır. Bu gibi nedenler, hangi mezhebin hâkim olup devlet tarafından benimsenmesi gibi çekişmelerin ortaya çıkma sebeplerini gösterir.⁷⁵

Dolayısıyla Bâbertî'nin yaşadığı dönem mezhepler arası tartışmaların ve gerginliklerin mevcut olduğu bir dönemdir. Fakat bunun yanında mezhep tartışmalarını hoş karşılamayanlar da olmuştur. Şâfiî olduğu halde Ebû Hanîfe'yi destekleyenler olduğu gibi, Hanefî olduğu halde İmam-ı Şâfiî'yi destekleyenler de mevcuttur. Celalüddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) *Tebyüzü's-sahîfe fî menâkıbı'l-İmam Ebî Hanîfe* eseri ile yine Şâfiî mezhebinden olan İbni Hacer el-

⁷³ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercîhi Mezheb-i Ebî Hanîfe*, 24-26

⁷⁴ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercîhi Mezheb-i Ebî Hanîfe*, 59.

⁷⁵ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercîhi Mezheb-i Ebî Hanîfe*, 7.

Heytemî (ö. 974/1567), *el-Hayrâtü'l- hisân fî menâkıbi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe* adlı eseri yazarak Ebû Hanîfe'yi savunmuşlardır.⁷⁶

Bâbertî'nin risâlesi, Şafîîlerin eleştirilerine yönelik savunma amaçlı bir eser gibi gözüke de kapsamı incelendiğinde çekişmenin, aslında Bâbertî ile taklid karşısında ictihad ve ittibâ' yani kişisel olmayıp delili savunan İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390) gibi Hanefî fakihler arasında olduğunu görmekteyiz.⁷⁷ İbn Ebü'l-İz tarafından esere reddiye yazılması bu görüşü güçlendirmektedir.⁷⁸ Bâbertî'yi anlayabilmek için onun yetiştiği ortamı çok iyi bilmek gerekmektedir. O dönemin siyasî ve ictimâî şartlarını bilmek bu dönemi anlayabilmek için önemlidir. Bâbertî'nin yaşadığı çağ ve yetiştiği ortam anahatlarıyla şöyle özetlenebilir.

1.5.1. Siyasî Hayat

Bâbertî, Memlûkler döneminde yaşamıştır. O dönemde Mısır ve Şam'da iki Memlûk devleti mevcut olup bunlar Eyyûbîler devrinden sonra yönetime gelmişlerdir. Memlûklerde tahta geçme işi seçimle olmaya başlamıştır. Yani önceki Bahrî Kölemenlerin tam aksine, hükümdarlık için ehil olma şartları esas alınmıştır. Dört mezhepten her biri için ayrı kadılık ihdâs edilmiştir. Bu dönem güçlü olanın iktidarı ele geçirdiği ve sosyo-politik ortamın yanı sıra ekonomi ve düşünce yapısı bakımından da karışık bir dönemdir. Bu karışıklık Mısır'ın, birçok yabancı istilâsına maruz kalmasına yol açmıştır. Özetle bu siyasî karışıklıklara rağmen dış saldırılara karşı zaferler kazanılmıştır.⁷⁹

1.5.2. İctimaî Hayat

Fatimîler döneminde idareciler, Şia mezhebini benimsedikleri için halka bu mezhep hususunda zorlama yapmışlardır. Ekonomik bir tabakalaşma söz konusu olup gelir düzeyi iyi değildir. Bâbertî'nin yaşadığı Memlûkler asrında Türk ve Çerkez Memlûkler, uzun süre Mısır'a hükmetmişlerdir. İktâ düzeni bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu sistem, birbirinden farklı iki sınıf insanın meydana gelmesine sebep olmuştur. Bunun yanında Mısır'da vakıflar geleneği yaygın olup hayır evleri, mescitler, medreseler, zaviyeler vakıflar nezdinde inşa edilmiştir. Vakıflar ilmî müesseselerdeki hoca ve talebenin de giderlerini karşılamıştır. Bunun yanında Hanefî, Hanbelî, Şafîî ve Malikî mezheplerinin her biri için kadı tayin edilmiştir. Kadılık makamı, her anlamda en üstün mevkilerden biri olmuştur. Âlimler genellikle halk ile sultanlar

⁷⁶ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsuhum*, nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1997/1417), 25-38.

⁷⁷ Ebü'l-İz el-Hanefî, *el-İttibâ'*, thk. Muhammed Ataullah Hanif-Ebu Suheyb Abdullah b. Asım el-Karyûtî (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1985/1405), 78.

⁷⁸ Ferhat Koca, "İbn Ebü'l- İz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 19/468-469.

⁷⁹ Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, thk. Muhammed Mustafa Ramadan (Trablus: Münşeatü'l-Amme li'n-Neşr, 1983/1403), 30-33.

arasında olup halkın şikâyet ve arzuları ile ilgilenmişlerdir. Ayrıca Hristiyan ve Yahudiler gibi gayri müslim halk da mevcut olup idarî, malî gibi özel görevlere getirilmişlerdir. Sultanlar, emirler ve askerler Memlûklerin sosyal hayatının en önemli unsurunu oluşturmuştur.⁸⁰

1.5.3. İlmî ve Fikrî Hayat

Siyasî, içtimâî ve iktisadî hayat itibarıyla durum her ne kadar sıkıntılı gözükse de ve bunun yanında sosyal yapıda adaletsizlik olsa da ilim ve düşünce bakımından önemli gelişmeler de yaşanmıştır. İlim, mârifet, fikir ve medeniyete verilen önem Mısır için geçerli olmuştur. Nitekim bilim adamları, sultanlar ve emirler nezdinde büyük ve saygın bir yere sahiptirler. Memlûkler ilim, edebiyat ve pozitif bilim ile ilgili çalışmalara önem vermişler ve çeşitli ilimlerin eğitimi için medrese ve mescitler yaptırmışlardır.⁸¹

1.6. Yaşadığı Devrin Fıkıh Tarihi Bakımından Özellikleri

Bâbertî İslâmî ilimlerin geliştiği bir dönemde yaşamıştır. Ayrıca bu dönem fıkıhın duraklama ve taklid devridir. Fıkıh tarihçileri bu dönemi Moğol istilasının meydana getirdiği olumsuzlukların mevcut olduğu dönem olarak kaydetmektedir. Moğollar, ilim adamları ve ilim dünyasını kötü yönde etkilemiştir. Bu dönemde tek bir mezhep benimsenmemiş farklı mezheplerin görüşleri de savunulmuştur. Ortaya çıkan durum bazı zamanlar taassup şeklinde nitelendirilmiş olsa da bazı olumsuzlukları bertaraf ettiğini görmekteyiz. Nitekim Bâbertî'de *en-Nüketü 'z-zarîfe 'de* Hanefî mezhebine bağlanmasını ve benimsemesini sağlayan Allah'a hamd etmektedir.⁸²

Bu devrin fıkıhçıları taklid ve taassup ön planda olup müstakil icihad faaliyeti genel olarak sona ermiştir. Bir mezhebin diğer fıkıh mezheplerinden sünni olsa da faydalanması, farklı mezheplere mensup Müslümanların birbirinin arkasında namaz kılması gibi konular tartışma konusu olmuştur. Bâbertî "*Risâle fî iktidâi'l-Hanefiyye bi's-Şâfiyye*" ve "*en-Nüketü 'z-zarîfe fî tercihi mezhebi Ebî Hanîfe*" adlı eserleri ile bu tartışmalara katılmıştır. Moğol istilasından sonra âlimler Mısır'a giderek Memlûk sultanlarına sığınmışlardır. Fıkıhçılar arasındaki irtibatsızlık, müctehidlerin yetkin eser yazamaması, hile ve tevil kullanılması icihad anlayışını önemli ölçüde etkileyerek fıkıhın durma noktasına gelmesine neden olmuş ve mezhep taassubunu ortaya çıkarmıştır. Fakat fıkıh tarihinde icihadın yapılmadığı bir dönemin var olduğunun iddia edilemeyeceği ortadadır. Babertî bu ortamda yetişerek, serbest bir icihad

⁸⁰ Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, 45-51.

⁸¹ Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, 52-55.

⁸² Bâbertî, *en-Nüketü 'z-Zarîfetü fî Tercihi Mezheb-i Ebî Hanîfe*, 41.

düşüncesine sahip olmuştur. Hanefî mezhebinin en önemli âlimleri arasında olup bu noktada üstün gayret göstermiştir.⁸³

1.7. İlmî Mevkii

Bazı âlimler Bâbertî'yi aklî ve naklî ilimlerdeki yeterliliği sebebiyle “muhakkik” ve “allâme” unvanları vermiş olup bunun dışında kendisi için “şeyh”, “muhaddis”, “fakîh” gibi ifadeler de kullanılmıştır. Hanefî mezhebine bağlı bir âlim olan Bâbertî'nin mezhebe yaklaşımını taassup seviyesinde görmek doğru değildir. Aksine o mezhebinin sağlam esaslara dayandığını kesin bir üslûp ile ortaya koymaktadır. Bâbertî mezhebine körü körüne bağlı olmamış mezhebi içerisindeki bütün görüşleri anlama konusunda dikkatli analizler yapmıştır. Mezhebinin görüşlerini diğer mezheplerle karşılaştırarak mezhebinin üstün olduğunu savunmuştur. Nitekim *er-Rüdûd* isimli eserinde bunu görmekteyiz. Bu yönüyle Bâbertî'nin mezhebine bağlılığını olumsuz olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmek daha doğrudur. Eserleri incelendiğinde onun müctehid, fakîh, muhakkik, muhaddis bir fakîh olup kelâm, mantık ve dil bilgisi alanında eserler verdiğini görmekteyiz. Onun ilmî kişiliğini anlayabilmek için talebeleri ve eserlerinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Seyyid Şerif Cürcanî, Molla Fenarî, Şeyh Bedreddin gibi âlimleri yetiştirmiş olması ilmî birikimine işaret etmektedir. Moğol istilâları sonrasında Mısır-Kâhire İslâm dünyasında ilmîn merkezi haline gelmiştir. Bâbertî böyle bir ortamda yetişerek Hanefiliğin temsil ettiği telakkiyi yeniden yapılandırmaya çalışmıştır. Bâbertî Hanefiliğin tecdid ve müdâfaasını sağlamaya çalışmıştır. O, bir taraftan öğretici diğer taraftan savunmacı anlayış ile mezhebini savunmuştur. İslâm dünyasında Hanefiliğin bizzat İslâm düşüncesi olarak ve fıkıh mezhebi olarak benimsenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁸⁴

Bâbertî'nin tüm eserleri nicelik ve nitelik bakımından tahkik ve tedkik edildiğinde, müellif olmasının dışında aynı zamanda çok iyi bir muallim olduğu da görülmektedir. Eserleri aynı zamanda ders notu olabilecek bir konumdadır. İslâmî ilimlerin her alanında çok başarılı ilmî çalışmaları olmuştur. Fıkıh, hâkim olduğu en önemli alandır. Bütün bunlara bakarak onun entelektüel bir kişilik olduğu söylememiz mümkündür. Bâbertî Hanefilikte önemli bir noktada olup bu mezhebi neden benimsediğini ayrıntıları ile eserlerinde açıklayarak savunmuştur. Bâbertî, Ebû Hanîfe'nin takipçisi ve taklitçisi olmuş kadılık görevini reddederek ilimle meşgul olmuştur. Kelam anlayışı olarak ehl-i sünnet ve'l-cemaat anlayışını savunmaktadır. Hicri 4. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında gelişen bu anlayıştan Bâbertî de etkilenmiştir.⁸⁵ Tüm bu

⁸³ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayınları, 1999), 272-273.

⁸⁴ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/25.

⁸⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 271.

birikimler Bâbertî'nin fakihler arasında önemli bir noktada olduğunun göstergesidir. Talebeleri olan Molla Fenârî, Seyyid Şerif Cürcânî ve Şeyh Bedreddîn kadar bilinmeyişi veya meşhur olmayışı altında, Bâbertî'nin Anadolu'ya gelmemiş olup aile hayatı kurmadan münzevî yaşam tarzı yaşamasından kaynaklandığını görmekteyiz.⁸⁶

Bâbertî'nin yaşadığı çevredeki şartlar; ilim tahsili için yurt dışına çıkışının en önemli ve birinci sebebi kabul edilmektedir. Bâbertî'nin Anadolu'da yaşadığı dönem siyasî anlamda istikrarsız bir dönemdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile ortaya çıkan Beylikler'in birbirleriyle mücadeleleri, Anadolu'da bilimsel hayatı olumsuz yönde etkilemiştir. Anadolu Selçuklularının zayıflamaya başladığı son dönemlerinde medrese kurumunda sıkıntılar yaşanmış ve müderrislik kurumu bozulmaya başlamıştır. Bu kurumlara lâîk olmayan kişiler tayin edilmiş ve eğitim yozlaşmaya başlamıştır. Bunu bazı müelliflerin eserlerinde görmekteyiz. Selçuklu devletinden sonra gelen kadılar genel anlamda eleştirilmiştir.⁸⁷ Bâbertî ilk tahsilini Anadolu'da yapmıştır fakat çok sayıda ilim adamı gibi o da tahsilini devam ettirmek için yurt dışına gitmiştir. Bu âlimlerden bazıları Anadolu'ya dönmüş, bazıları ise dönmeyip orada bilimsel faaliyetlerine devam etmiştir. Bâbertî de Mısır'da kalanlardandır. Kaynaklarda belirtildiğine göre Bâbertî başta sultan olmak üzere bütün devlet adamlarından büyük saygı görmüştür. Çok değerli âlimlerden ders aldığı gibi, çok önemli kişilere de hocalık yapmıştır. Yetiştirdiği öğrenciler ile önemli bir konumda olduğunu görmekteyiz.⁸⁸

⁸⁶ Bâbertî, *er-Rudûd ve'n-Nukûd*, 50-53.

⁸⁷ Kerimuddin Mahmud el-Aksarâyî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, çev. M. Nuri Gençosman, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1943), 173.

⁸⁸ Bâbertî, *er-Rudûd ve'n-Nukûd*, 53.

İKİNCİ BÖLÜM

2.BÂBERTÎ'NİN MEZHEP ANLAYIŞI

2.1.Kavramsal Çerçeve

Bir müctehidin ictihad ve fikhî anlayışlarından oluşan mezhep, fıkıh tarihinde önemli bir yapıyı oluşturmaktadır. Fıkıh tarihi çalışmalarında “ekol” kavramı, Hz. Peygamber ve sahabe döneminden sonra kullanılmıştır. Süreç içerisinde batılı araştırmacılar tarafından Irak ve Kûfe'deki fikhî oluşumlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu ekollerin kurdukları ilim halkaları, mezheplerin görüşlerini yaymaya ve mezhep anlayışlarını şekillendirmeye çalışmıştır. Ekol terimi süreç içerisinde “mezhep” kavramı olarak kullanılmıştır.⁸⁹

Mezhep anlayışı içerisinde Bâbertî'nin rolünü tespit etmeye çalışmak, bu çerçeveyi değerlendirmek açısından önem teşkil etmektedir. Mezhepler oluşmadan önce Hz. Peygamber^(s) zamanında ortaya çıkan sorunlar anında ona danışarak çözüme kavuşmuştur. Vefatından sonra Sahabe ve Tabûn dönemlerinde de yine sorunlar Hz. Peygamber'in^(s) öğrettiği şekilde Kitab ve sünnete başvurarak çözüme kavuşmuştur. İslâm coğrafyasının genişlemesi, farklı nedenlere bağlı olarak mezheplerin yayılmasını beraberinde getirmiştir. Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfiî gibi hükümleri iyi bilen bu isimlerin çevresinde topluluklar oluşmaya başlamıştır. Hanefî mezhebi Orta Doğu, Mısır, Pakistan, Hindistan, Endonezya, Türkiye, Türkistan, Irak, Horasan, Maverâünnehir, Kafkasya, Balkanlar ve Suriye'de yayılma imkânı bulmuştur. Şâfiî mezhebi, Türkiye'nin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri, İran ve Sicistan'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Maliki mezhebi Mısır, Afrika, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, Endülüs bölgesinde yayılırken, Hanbelî mezhebi Suudi Arabistan'da yayılmaya imkânı bulmuştur.⁹⁰

Tarihi süreç içerisinde bu topluluklar mezhepleri oluşturmuştur. Hicri ikinci ve üçüncü yüzyılda mezhep imamları Kur'an ve sünnet naslarını, fikhî ictihad ve görüşlerini kendi usûlleri ile ortaya çıkararak tahlil etmişlerdir.⁹¹ Müctehid imamların oluşturduğu bu mezhepler ile bölgesel mahiyette hukuk ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda mezhep tutulan yol anlamını taşımaktadır. Başlangıçta şehirler bazında gerçekleşen bu oluşumlar giderek etkinlik kazanmaya başlamış, hukuk okulları ortaya çıkmıştır.⁹²

Genel itibarıyla bakıldığında fıkıh tarihinde fukaha iki kısma ayrılmıştır. Hicaz'da yetişen âlimler ehl-i hadis, Irak'ta yetişen âlimler ehl-i rey olarak isimlendirilmiştir. Böyle bir

⁸⁹ Kâdî Abdülvehhâb, *el-İsrâf alâ nüketi mesâili'l-hilâf*, thk. Habib b. Tâhir (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1999/1419), 4/24-46.

⁹⁰ Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*, 118-119.

⁹¹ Fahreddin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2018), 449-450.

⁹² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 37-38.

ayırma gidilmîş olsa da temelde bu fakîhler hüküm istinbatında temelde aynı kaynakları kullanmıştır.⁹³

Ortaya çıkan meselelerde Kitap ve sünnette hüküm bulunmadığı vakit ictihad gerekli olmuştur. Hz. Peygamber döneminden itibaren Hicaz ve Irak ekolü bu yolu takip etmiştir. Ancak Hanefî fakihlerinin re'y ile istinbatının diğer mezheplere göre çok daha fazla olduğunu görmekteyiz. Irak ekolünün ehl-i re'y olarak ifade edilmesinin en temel nedeni farazi konulara dair de hüküm elde etmeye çalışmalarıdır. Bunun yanında Irak yeni fethedilen bölge olma hüviyetinde olup hayat şartları, örf ve adetleri farklı olması münasebetiyle re'ye ihtiyaç duymuştur. Esasen Hanefî mezhebinde de diğer mezheplerde olduğu gibi Kitap, sünnet ve icmâ re'y ve kıyastan önce gelen esaslardır.⁹⁴

Fıkî mezhepler itikadi mezheplerine göre Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ve Ehl-i Bid'at ve'd-Dalalet olarak ikiye ayrılmaktadır. İtikadde Ehl-i Sünnet olarak Maturidiyye, Eş'ariyye ve Selefiyye mezheplerini benimseyenler Hanefî, Şâfiî, Hanbeli, Maliki mezhebine mensuptur. İtikatta Şîî mezhebine mensup olanlar amelde İmamiyye veya Zeydiyye'den birine itikatta Havaric mensupları amelde İbadiyye mezhebine mensuptur. Yaşamayan yani mensubu bulunmayan mezheplere Taberî, Sevrî, Evzâî, Zâhirî mezhepleri örnek olarak zikredilebilir.⁹⁵

Bâbertî Hanefî mezhebini savunan bir âlim olup, ehl-i sünnet anlayışını Şîâ, Mutezile ve Haricilere karşı Râfîzî ifadesini kullanarak savunmuştur. Aklî ve naklî deliller getirmiştir. Kelam alanındaki bilgi birikimi sebebiyle aklî gerekçeleri büyük bir oranda kullanmıştır. Kur'ân, Sünnet, icmâ, kıyas ve diğer delillerin kullanılmasında dikkat çeken düşünce sistemine sahiptir. Ona göre tüm deliller için asıl Kur'ân'dır. Sünnet'in delil olması Kur'an'a göredir. İcmâ, Kur'ân ve sünnete bağlı olmak zorundadır. Diğer delillerin de bu asıllar olmadığında akla râci olması ve Kur'ân'a aykırı olmaması şartıyla geçerliliği mümkündür. Bâbertî bu bağlamda Hanefî mezhebinin mukallidi olarak eleştirilmiştir⁹⁶ olsa da Hanefî mezhebini şerhleri ile savunmasıyla ön plana çıkmaktadır.⁹⁷

Bâbertî, yaşadığı dönemde eserleri ve yetiştirdiği öğrencileri ile bu alana büyük katkı sağlamıştır. Çok yönlü özelliklere ve yetkin bir bilgi birikimine sahiptir. İslâmî ilimlere olan yardımı ve ele aldığı konular, getirdiği yorumlar Hanefî fıkına hizmetinin önemli göstergelerindendir. Hanefî mezhebinde ve usûl anlayışında önemli bir rolü vardır.⁹⁸

⁹³ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 451.

⁹⁴ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 452-453.

⁹⁵ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 454.

⁹⁶ İbn Ebi'l-İz, *el-İttibâ'*, 43.

⁹⁷ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/462.

⁹⁸ el-Bağdadî, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, 2/171.

2.2.Hanefî Mezhebi Özelinde Bâbertî

Hanefî mezhebinin karakteristik özellikleri incelendiğinde ilk olarak karşımıza ehl-i re'y kavramının çıktığını görmekteyiz. Fıkıh literatüründe re'y kavramı, naslara aykırı olmamak üzere kanaat ve görüş belirtmek demektir. Hz. Peygamber tarafından buyrulan, “Ben vahiy indirilmeyen hususlarda aranızda re'yimle hüküm veriyorum”⁹⁹ hadisi re'yin bu anlamdaki ilk kullanımına örnektir. Dört mezhebin çoğunluğu re'y ile amel etme hususunda sahâbe, tâbiun ve sonraki nesillerin icmâi bulunduğunu belirterek, re'yin de ictihad ve kıyastan ayrı olamayacağını ifade eder.¹⁰⁰ Re'ye bu bağlamda bakıldığında yakîn değil galip zan mertebesinde-dir. Kıyas ile ortaya çıkan hüküm haber-i vâhid ile elde edilen bilgi gibi zan kapsamında değerlendirilir.¹⁰¹

Kur'an ve hadise dayalı hükümlerin re'y ve ictihadla birleştirilmesi metodu Hanefîler tarafından sistemli hale gelmiştir. Nitekim bu ekol ehl-i re'y şeklinde adlandırılmıştır. Bunun nedeni hüküm çıkarmayı çok daha sistemli kullanmaları ve buna çok sık başvurmalarıdır. Irak ve Kufe bölgesinde Ebû Hanîfe zamanında re'y ön plandadır. Bu bölgede farklı kültür ve medeniyetlerin teması sonucunda fikri bir çeşitlilik söz konusudur. Karşılaşılan ve çözüm gerektiren durumların artması, siyasî karışıklıklar, hadislerde uydurma faaliyetinin artması rey'e talebi arttırmıştır.¹⁰² Bâbertî'nin mezhep içi illet tespiti faaliyetleri ve dördüncü asıl olarak ifade ettiği nassa aykırılık taşımayan, i'tibar ve aklî istidlâl olan kıyası kullanması Hanefîlerin bu özelliğinin yansımasıdır.¹⁰³

Hanefîlerin bir başka özelliği, sadece meydana gelmiş olaylarda değil, meydana gelmesi muhtemel olaylarda da fıkhi hükümler ortaya koymasıdır. Hanefîler bu konuyu sistemli hale getirerek sorular üretmiş yeni meselelere çözüm bulmayı amaç edinmişlerdir. Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlı olan Bâbertî bu ilke kuralları fûru fıkıh alanında uygulamıştır. Mezhep içi hususları mantık ilkeleri ile açıklayarak bu noktada farazi konularla da meşgul olmuştur.¹⁰⁴

Hanefîlerde mevcut olan bu nitelik Bâbertî'nin mezhep anlayışını etkilemiş, nasla çelişmeyen aklî istidlal olarak ifade ettiği kıyası dördüncü asıl olarak kabul etmesine sebep olmuştur.¹⁰⁵

⁹⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, Nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Beysûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), “Akdiye”, 7.

¹⁰⁰ H. Yunus Apaydın, “Re'y”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 35/37-40.

¹⁰¹ Apaydın, “Re'y”, 35/37-40.

¹⁰² Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî), 2/180-181.

¹⁰³ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/127-128.

¹⁰⁴ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/40-44.

¹⁰⁵ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/127-128.

Hanefî mezhebi meseleci bir tavra sahip olup fûrû fıkıh konularını meseleci bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Fukahâ metodu sadece bir fakih etrafında şekillenmeyen re'y ve ictihadla da birleşen özelliği ihtiva eder. Bâbertî'nin fıkıh usûlü ilmîyle mantıkî uygulamalarının belirli ilkelere dayanması, mezhep içi farazî konularda akıl yürüttüğünün bir göstergesidir. Akıllı ve re'y'i ön plana alan bir yaklaşımın en genel anlamda amacı insanların yararına olan hususları gerçekleştirmek ve hukukun hayata aktarılmasını sağlamaktır.¹⁰⁶ Bâbertî, İslâm ümmetine zarar verecek derecede Hanefî mezhebini taklid ettiği şeklinde eleştirilmiştir. Bu durum Hanefî mezhebinin karakteristik tavrı ile uyuşmamaktadır. Hanefî mezhebi fertlerin kişilik ve hürriyetlerine önem vermiştir. Nasların düzenleme yapmadığı alanlarda ictihadda bulunabilme anlayışı ortaya koymaktadır. Bu anlayış İslâm hukukunun insanların maslahatını gerçekleştirmesine ve hukukun yaşanılan hayatta tatbik edilmesinde faydalı olmuştur.¹⁰⁷

Hiz. Peygamber'in vefatı sonrasında mezhep ve ictihad anlayışında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Toplumsal hayatın bir sonucu olarak mezhepler teşekkül etmeye başlamış, mezheplerin varlığı Müslümanlar için kolaylıklar sağlamıştır. Öte yandan fıkıhın gelişmesine de katkı sağlamıştır. Bâbertî mezhep hususunda "Yetmiş üç fırka hadisi" merkezinde hareket etmiştir. Mezhepleri ele alırken fikirlerden hareketle değerlendirmede bulunmakta mezheplerin önde gelenlerinden bahsetmektedir. Eleştirileri makul seviyede yaparak aklî ve naklî değerlendirmeler ışığında yorumlamıştır.¹⁰⁸

Bâbertî'nin yaşadığı devir olan Memlûk devletinde Ebû Hanîfe ile ilgili Buhârî'nin hadislerini bilmediği ve Hiz. Peygamber'in hadislerini eleştirdiği gibi iddiaların ortaya atıldığını daha önce zikretmiştik. Memlûk sultanı Emir Berkûk (ö. 801/1399) Bâbertî'ye devletin ve milletin daha iyi yürüyebilmesi için Hanefî mezhebinin uygulanmasının önemli bir ihtiyaç olduğunu ifade eden eser yazmasını istemiştir. Bâbertî, Türklerin bu mezhebi benimseme gerekçelerini, Ebû Hanîfe ve mezhebini tercih sebeplerini içeren *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercîhi'l-Mezhebi Ebî Hanîfe* isimli risâleyi yazmıştır. Bu risâleyi Hanefîlik hakkında bilgi vermek, bu mezhebin eksik yönlerini güçlendirmek ve Hanefî mezhebinin her bölgede benimseyenlerin çok olduğunu bilinmesini sağlamak amacıyla yazmıştır. Asıl maksadı Hanefî mezhebinin Memlûk Devleti'nde hâkim kılınmasının uygun olduğunu ve buna en layık mezhebin Hanefîlik olduğunu savunmaktır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Muhammed Zahid b. el-Hasan b. Ali Zahid Kevseri, *Te'nibü'l-hatib ala ma sakahu fi Ebi Hanife mine'l-ekâzib; et-Terhib bi-nakdi't-te'nib* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Ârabî, 1981), 31.

¹⁰⁷ Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/18-19.

¹⁰⁸ Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *Şerhu Akidetü Ehl-i Sünne ve'l-Cemaat*, nşr. Arif Aytekin (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuunî'l-İslâmiyye, 1989), 120.

¹⁰⁹ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercîhi'l-Mezhebi Ebî Hanîfe*, 167b-171b.

Bâbertî'nin mezhep anlayışını anlayabilme noktasında *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercîhi'l-Mezhebi Ebî Hanîfe* isimli eserinin önemli bir yeri vardır. Hanefî mezhebini tercih hususunda öncelikle Hanefî bilginlerin yolunu takip ettiği, şer'î delillerin mertebelerini ve delalet şekillerini öğrenebildiği, müctehidlere bağlandığı için şükür halinde olduğunu belirtir. Moğol istilâları sebebiyle içinde yaşadığı dönemi ilmîn temel direklerinin sarsıldığı bir dönem olarak değerlendirir. Risâleyi Ebu Hanîfe'nin, Buhari'nin rivayetlerini bilmediği tartışması üzerine bu mezhebi güçlendirmek amacıyla yazdığını bildirmiştir.¹¹⁰

Ebû Hanîfe'nin faziletini açıklarken onun kitap ve sünneti çok iyi bilen, Ehl-i Sünnet'in metodunu takip eden, sünnete uyan, bidatçi ve hevâ ehlinden uzak ince veya derin meselelerde doğruyu ortaya çıkaran ve hakkın yerini bulması için gayret eden müctehid, takvalı, âlim arkadaşlara sahip, dürüst bir önder, büyük bir fakih olduğunu ifade eder. Ebû Hanîfe'nin bu alanda uzman olup, ictihadında daima isabet ettiğini belirtir.¹¹¹

İmam Şafîî, insanların fıkhıta Ebû Hanîfe'ye muhtaç olduklarını ifade etmiştir.¹¹² Konular işlenilirken ilgili mezhep veya mezheplerin görüşleri de değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bâbertî, Hanefî-Maturidi çizgisinde görüşler merkezinde hareket etmektedir. Genellikle eleştiriler yapsa da Sünnî geleneğin önde gelenlerinden istifâde etmektedir.¹¹³

Bâbertî en doğru yolun Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olduğunu ifade etmektedir. Bu konu ile ilgili Hz. Peygamber'in şu hadisini benimsemektedir. "Nefsim elinde olan Allâh'a yemin olsun ki, ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi cennete diğer 72 fırka cehenneme girecektir, kurtulan fırka Sünnet ve Cemaat ehli olanlardır, Ehl-i Sünnet ve Cemaat olanlar benim ve ashabımın ona tabi olanların yoludur."¹¹⁴ Bâbertî, Hz. Peygamber'in ifade ettiği bu yolun sahabe, tabiun ve ümmetin büyük çoğunluğunun benimsediği yol olduğunu belirterek bunun dışında kalanların ehl-i heva olduğunu belirtmektedir. Bu noktada Hz. Peygamberin sünnet ve cemaate tabi olmayı zikrettiğini onu benimsemeyenleri ise uyardığını belirtmiştir.¹¹⁵

2.3.Hanefî Mezhebinin Görüşlerini Öğretme ve Savunması

Mezhepler toplumun dini ihtiyaçlarını karşılayıp, problemlerin çözümüne katkı sağlamaktadır. Müslüman kimliğinin oluşmasına katkı sağlayarak toplumsal aidiyeti şekillendirmektedir. Bâbertî'nin yaşadığı bölgeler bağlamında Hanefîlik Mekke, Medine ve Mısır bölgelerinde etkindir. Onun mezhepsel aidiyeti hususunda temelde hocalarının da etkisi vardır. Bâbertî'nin mezhep anlayışının izleri Mâverâünnehir anlayışında görülmektedir. Bu

¹¹⁰ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercîhi Mezheb-i Ebî Hanîfe*, 59.

¹¹¹ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercîhi Mezheb-i Ebî Hanîfe*, 59-60.

¹¹² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü'l-Tehzib* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Yayınları, 1996/1416), 1/45.

¹¹³ Bâbertî, *Şerhu Akidetü Ehl-i Sünne ve'l-Cemaat*, 50-136.

¹¹⁴ Ebû İsâ Muhammed İbn İsâ. *Sahih-i Müslim Tirmizî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2002/1423), "İlim", 16.

¹¹⁵ Bâbertî, *Şerhu Akidetü Ehl-i Sünne ve'l-Cemaat*, 120.

bölgedeki Hanefî mezhep anlayışının temelleri, Bâbertî'nin eserlerinin genelinde mevcuttur. Bâbertî Hanefî mezhep anlayışını öncelemiş ve Hanefî mezhebine salt mezhepçilik açısı ile yaklaşmamıştır. Bu hususları tümüyle eserlerinde görmekteyiz. Bâbertî'nin Hanefî görüşlerini savunmasında yaşadığı dönemin özelliklerini de görmek mümkündür. Özellikle Mısır'da yaşadığı süreçlerde mezheplerin hakimiyeti yöneticilerin benimsemesiyle de ilişkili olmuştur. Bâbertînin Hanefî mezhebinin görüşlerini savunması bu görüşlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır.¹¹⁶

Bâbertî yaşadığı dönemin mezhepsel özellikleri sebebiyle Hanefî görüşlerini savunuş ve görüşlerini yaygınlaştırmıştır. O dönemde yöneticilerin bağlı olduğu mezhebin yaygınlaşması ve iktidara göre şekil alması hâkimdir. Mısır, Halep bölgesindeki yönetimlerin mezhep anlayışları ihtilafların çıkmasını hızlandırmaktadır. Bu bağlamda Bağdat ve Semerkand Hanefîlerinin durumu farklılık göstermiş ve Bağdat Hanefîleri kelâmıla ilgilenmemiştir. Semerkandî (ö. 539/1144) Bağdat ve Semerkand Hanefîlerinin benimsediği Hanefî usûlünü kelâm ilkeleri ile inşa etmiştir. Ebû Hanîfe'nin Mürchie, Cehmiyye, Mutezile ve diğer sünni olmayan mezheplere mensup olduğu iddiası devam etmiştir. Hanefîler bu iddialara karşı kendisini Mâtürîdî olarak tanımlamış ve Mutezileden ayrı olduklarını ifade etmişlerdir. Bâbertî'nin yaşadığı dönemde bu iddiaların devam etmesi sebebiyle Sünnî-Hanefî geleneğin savunucusu olmuş ve yanlış anlaşılmalara önlemeye çalışmıştır. Binaenaleyh Bâbertî Hanefî ekolünü savunmanın yanında anlaşılması ve öğretilmesi hususunda da eserleri, öğrencileri ve ilmî faaliyetleri ile katkı sağlamıştır. Hanefî bir âlim olması dolayısı ile bu mezhebin görüşlerini diğer mezheplere karşı kıyaslayarak savunmuş, bu bağlamda şerhlere önem verip risâle türü eserler kaleme almıştır. Fukaha metodunun en güzel örneğini oluşturan Pezdevî'nin usûlüne şerh yazması bu metodun anlaşılmasında önem arz eder. Mezhep anlayışını Hanefî-Mâtürîdî çizgisinde ortaya koymuştur.¹¹⁷

4./10. yüzyılın başlarında mezheplerin kurumsallaştığını ve Hanefî mezhebinin görüşlerinin usûl ve fûru konuları üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz. Bâbertî'nin fikhî anlayışı da bu şekildedir. Bu nedenle çok yönlü bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşadığı dönemde Moğol baskınlarının olumsuz etkileri vardır. Bu nedenle İslâm fıkıh geleneğinde yeni bir döneme geçilmiştir ve Bâbertî telif eserleri şerh türünde ele almıştır. Bu ekolün görüşlerini diğer mezheplerle kıyaslayarak savunmuş ve risâle türü eserler kaleme almıştır. Merginânî'nin *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu *el-Înâye* isimli şerhinde bunun bir örneğini görmekteyiz. Bâbertî ifadelerdeki uzunluk, kısalık ve kapalı kelimeler için çözüm yolu olarak şerh yöntemini

¹¹⁶ Mürteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 29.

¹¹⁷ Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/530-531.

kullanmıştır. Ayrıca soru-cevap yöntemi ve Hanefî fakihlerin görüşlerini açıklayarak konuların açıklanmasını sağlamıştır.

Bâbertî, Hanefî ekolünün fıkıh metodolojisinin anlaşılmasında mezhep içi anlayışa sahiptir. Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbatında esas aldığı deliller Kitap, sünnet, icmâ, sahabe kavli, kıyas, istihsan ve örf olmak üzere yedidir.¹¹⁸ Bu bağlamda Hanefî usûl anlayışını genel anlamda benimsemiş bazen de mütekellimîn yorumlarından yararlanmıştır. Yazmış olduğu şerhler değerlendirildiğinde Hanefî-Mâtürîdî anlayışı merkeze aldığını, aklî ve mantikî istidlalleri kullandığını görmekteyiz.¹¹⁹

2.4.Mezheplere Karşı Genel Yaklaşımı

Mezhepler yaşadığı dönemin özelliğini taşıması bakımından önem arz etmektedir. Bâbertî'nin mezhepler ile ilgili değerlendirmeleri aidiyet gösterdiği Hanefî mezhebine dair görüşlerini yaşadığı dönemin şartları içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bâbertî “73 Fırka Hadisi” merkezinden ve hak yani kurtuluşa eren fırka düşüncesinden hareketle diğerlerini batıl gören bir anlayışa sahiptir. Bu anlayışta olması reddiyeci bir tavır almasında etkili olmuştur.

Eserlerinde öncelikle Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tan bahsetmektedir. “73 Fırka Hadisi” esas alınarak tanımlamalar yapılmaktadır.¹²⁰ Bâbertî hak yolun Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olduğunu zikreder. Bu yolun Hz. Peygamber, ashabı ve ümmetin çoğunluğunun takip ettiği yol olduğunu; bunların dışındakilerin ise ehl-i ehva ve'l-bid'a olduğunu belirtmektedir.¹²¹

Bâbertî genel olarak mezhepleri tasnif ederken Ehl-i Sünnet mezhebinde Mâtürîdîlik, Eş'arîlik, Ehl-i Hadis, Hanefîlik, Hanbelilik, Şâfiîlik fırkalarının bulunduğundan bahsetmektedir. Fakat Bâbertî için Ebû Hanîfe çok önemli bir noktadadır. Eş'arîlik ve Eş'arî'yi, Hanbelîliği eleştirirken Şâfiî'yi pek eleştirmemiş Ebû Hanîfe ile ilgili görüşlerini desteklemek için ondan istifade etmiştir. Görüşlerini Hanefî- Mâtürîdî çizgisinde temellendirmiştir.¹²²

Bunun yanında Mürcie, Mu'tezile, Şia, Hariciler ve Zahirîye gibi kelam alanında ele aldığı mezhepleri de eleştirmektedir. Akaid ve itikadî-siyasî mezheplerle ilgili görüşleri Hanefî-Mâtürîdî ve Tahavi çizgisinde şekillenmektedir. Eserlerinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ve Hanefîliğin tercih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplere yönelik değerlendirmelerinde İmam Mâtürîdî'nin görüşlerine yakın değerlendirmelerde bulunmuştur.¹²³

¹¹⁸ Ebû'l-Ayneyn Bedran, *Tarihü'l-fikhi'l-İslâmî ve nazariyyetü'l-mülk ve'l-ukûd* (Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, t.y.), 120-122.

¹¹⁹ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/144.

¹²⁰ Bâbertî, *Şerhi Akidetü Ehl-i Sünne ve'l-Cemaat*, 20.

¹²¹ Bâbertî, *Şerhi Akidetü Ehl-i Sünne ve'l-Cemaat*, 120-121.

¹²² Bâbertî, *Şerhi Akidetü Ehl-i Sünne ve'l-Cemaat*, 24-25.

¹²³ Bâbertî, *Şerhi Akidetü Ehl-i Sünne ve'l-Cemaat*, 103-143.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BÂBERTÎ'NİN İCTİHAD ANLAYIŞI

3.1. İctihadın Kavramsal Analizi

İctihad kavramı bir hususta sarf edilen çaba, elde etmek için gösterilen gayrettir. Fıkıhî bir kavram olarak ise hüküm çıkarmak için usûl kaidelerini kullanmaktır. İctihad edene “müctehid”, ictihad ve istinbat olan hükme “müctehedün fih” denilir.¹²⁴ İctihad hususundaki Muaz b. Cebel hadisi örneğinde ictihad kavramı izah edilmiştir. Hz. Peygamber ^(s) Muaz b. Cebel’i Yemen’e vali olarak tayin etmiş ve şöyle sormuştur. “Ne ile hükmedeceksin?” O da “Allah’ın Kitab’ı ile.” diye cevap verdi. “Orada bulamazsan?” buyurdu. Muâz b. Cebel “Peygamber’in sünneti ile.” dedi. “Orada da bulamazsan?” diye sorduğunda “Kendi reyimle ictihad ederim” Hz. Peygamber bu cevap karşısında memnun olarak “Rasulünün elçisini, razı geleceği bir duruma muvaffak kılan Allah’a hamdolsun.” demiştir.¹²⁵ Bu hadisten anlaşılacağı üzere “ictihad ederim” ifadesi mecâzî olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in ^(s) tavrı ictihada izin verdiğini göstermektedir.¹²⁶

Delil ve ictihad konusunda ilk sistematik bilgileri İmam Şâfiî gerçekleştirmiştir.¹²⁷ Allah’ın nas veya delili ile hakikatin ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Şâfiî, Müslümanların karşılaşacakları olayların çözümlerinin Allah’ın kitabında bulunacağını, hükümleri bilmenin yolunun nas ve istidlâl olduğunu ifade etmektedir. İmam Şâfiî’ye göre ictihad; olaylar hakkında hüküm veya hükme götüren bir delalet bulma işidir. Ona göre hüküm sabitse ona uyulur sabit değilse o hükme götüren delile ictihad ile ulaşılır.¹²⁸ Bâbertî, aslî delillerden sonra kıyası, buna ilaveten fer’i delil olarak ifade etmiştir. Kıyasın da ictihad olduğunu, ortada hükmü belli olmayan konu olduğunda ortak bir illet ile aslın hükmünü fer’e vermek olduğunu belirtir. Bu konuda görüşleri İmam Şâfiî ile benzemektedir. Kelam ve mantık ilkelerinin kullanılması da ictihad faaliyeti olarak görülmüştür. Bu noktada kıyas ve ictihad arasındaki ilişkide en önemli nokta illet tespiti olup, bu da ictihad kapsamına dahildir.¹²⁹

3.2.Fıkıh ve Usûl Anlayışına Kısmi Bir Bakışı

Bâbertî tek bir alanda yoğunlaşmamış pek çok alanda eser vermiş bir âlimdir. Fıkıhçılığı ile ön planda olduğunu önemli eserlere yazdığı şerhlerle görmekteyiz. Hanefî düşüncesine ait

¹²⁴ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/89.

¹²⁵ Tirmizi, *Ahkam*, 3.

¹²⁶ Mahmud Esad Efendi, *Tarih-i İlm-i Hukuk* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2012), 205.

¹²⁷ H. Yunus Apaydın, “İctihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/432-445.

¹²⁸ Muhammed b. İdris Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî (İstanbul: Kültür Yayınları, 1985), 205.

¹²⁹ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/639.

temel eserlere yaptığı şerh çalışmaları onu mühim bir noktaya taşımıştır. Bâbertî bu noktada şerh çalışmaları ile içinde bulundukları şartlara göre mevcut bilgileri güncelleştirmeyi amaçlamıştır. Hanefî mezhebinin görüşlerine sıkı sıkıya bağlı olup, mezhebin görüşlerini akli ve nakli delillerle gerekçelendirmiştir. Bâbertî'nin ilim ve eser faaliyetlerini sadece şerhlerle sınırlandırmamış, müstakil konulara ilişkin yazdığı risâleleri ile sistemli ve kapsamlı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bâbertî, bir fakih olarak incelediğimiz zaman genel olarak mezhebe bağlı bir âlimdir. Bu bağlamda mezhep geleneğinde öğretici ve savunmacı bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhebe dair konuları bütüncül bir mantıkla ele almıştır. Usûl şerhinde ve *Hidâye*'ye yazdığı şerhte kapalı bir ifade kalmaması için uğraşmıştır. Bâbertî'nin *et-Takrîr* ve *el-Înâye* adlı eserlerinde bu durum görülmektedir. Merginanî'nin "Müezzin ezanda serbest davranır" şeklindeki ifadesindeki kapalılığı "Bu ifade ile ezanın sünnetleri beyan edilmektedir. İki bölüm olup ilki ezan ile ilgili diğeri ise müezzinin özellikleri ile alakalıdır." şeklinde açıklamaktadır. Bu noktada onun fıkıhçılığında açıklayıcı ve didaktik üslûbu açık bir şekilde görmektedir.¹³⁰ Bâbertî Pezdevî'nin kitabıyla ilgili yapılan çalışmalardan istifade etmiştir. Hanefî metoduna göre kaleme alınan kitaplarda istidlal ve münakaşa yöntemi kullanmıştır.¹³¹ Pezdevî'nin usûlüne yapılan eleştirilere cevap vermiştir. Bunları yaparken ana metnin dışına çıkmamaya çalışmış asıl amacının bu eserin anlaşılması olduğunu ifade etmiştir.¹³² Bazı zamanlar kendi mezhebinin önde gelen âlimlerine de itiraz ettiği olmuştur.¹³³

Bâbertî'nin savunmacı yönü *er-Rudud* ve *n-nukûd* adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. İbn Hâcib'in *Muhtasar*'ının şerhi olan bu eserde reddiye ve eleştiriler mevcuttur.¹³⁴ Eserde fıkıh usûlü, hükümleri bilmek şeklinde yorumlansa da Bâbertî buna katılmamış şer'î hükümlerin çıkarılma usûllerini bilmek olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵ Bâbertî'ye göre delil, şer'î amelî hükme ulaştıran,¹³⁶ şer'î hüküm elde etmede kullanılan genel prensiplerdir.¹³⁷ İctihad ve tercihin sem'î delillerden sonra zikredilmesinin sebebini, ictihadın delilden hüküm istinbât etmek olduğu ve bu bağlamda deliller olmadan hüküm üretilmeyeceği şeklinde açıklar. Tercihin bazı delillerin bazılarında daha kuvvetli olmasından dolayı sem'î delillerden sonra geldiğini belirtir.¹³⁸

Bâbertî delilleri, i'câz yönü olandan i'câz yönü olmayana doğru sıralamıştır. Delillerin beş kısım olarak zikredilmesini şu şekilde açıklamıştır. İ'câz yönü olan delil olarak Kur'ân-ı

¹³⁰ Babertî, *el-Înâye*, 1/244.

¹³¹ Babertî, *et-Takrîr*, 1/125.

¹³² Babertî, *et-Takrîr*, 1/94/95.

¹³³ Babertî, *et-Takrîr*, 1/131-132.

¹³⁴ Babertî, *er-Rudûd*, 1/59.

¹³⁵ Babertî, *er-Rudûd*, 1/110.

¹³⁶ Babertî, *er-Rudûd*, 1/116-117.

¹³⁷ Babertî, *el-Envar fi şerh'il-menâr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa no. 00652

¹³⁸ Babertî, *er-Rudûd*, 1/462.

Kerim'i zikretmiştir. İ'câz yönü olmayan delillerin birincisini sünnet olarak ifade etmiştir. İkincisi ise hakkında hata câiz olmayan kimselerden sadır olan bir delil olarak zikrettiği icmâdır. Ortak bir illetten dolayı fer'in asla hamledilmesi ya da edilmemesi olarak zikrettiği deliller ise kıyas ve istidlaldır.¹³⁹ Bâbertî sünneti Kur'ân'a göre fer' sayılmasından dolayı ikinci sırada, icmâyı ise Kur'ân ve sünnete bağlı olmasından dolayı üçüncü sırada zikretmiştir. Kıyası asıl olarak kabul etmediği için dördüncü sırada belirtmiştir. Bu bağlamda Kur'ân dışındaki delilleri, Kur'ân'a aykırı olmaması kaydıyla fer'i delil olarak görmektedir.¹⁴⁰ Bâbertî, diğer tâli delillerden istishâbı sonraki zamanda gerçekleşen bir olayın hükmünü ilk zamandakine binaen vermek olarak ifade etmiştir. Yeni haklar elde etmek için değil var olanı korumak için delil olabileceğini belirtmiştir.¹⁴¹

Fer'î delil olarak kabul edilen zerâyî'i helale ve harama götüren vesile olarak açıklamıştır. Genellikle hükümlere ulaşırken uygulamaktadır. Örneğin zina haram ise ona götüren her şey haramdır.¹⁴² Sahabe kavliyle ilgili, Hz. Peygamber ile ilgili konularda sahabenin sözlerinin delil olduğunu yine bu konuda müşterek ve tevillerin açıklanmasına itibar edileceğini savunur.¹⁴³ Fakat delil zannıyla verdikleri fetvaların bağlayıcı olmadığını sadece bir ictihaddan ibaret olduğunu, bu durumun tabiûn ve müctehidler için de geçerli olduğunu ifade eder. İhtimal ile hüküm verilemeyeceğini belirtmektedir.¹⁴⁴

Bâbertî'ye göre Şer'u men Kablenâ ile ilgili, Hz. Peygamber'den önce gelen hükümlerin nesh alanına girdiğini, dolayısıyla kaldırıldığı ya da kaldırılmadığı ihtimal dahilinde olan bir konu olduğunu ifade eder.¹⁴⁵ Bâbertî mantıki tahlillerde bulunarak, peygamberlerin belirli kavimlere geldiğini ve hükümlerin bağlayıcı olmadığı yorumunu yapmaktadır.¹⁴⁶

Yine Bâbertî'nin *el-Înâye* adlı eseri incelendiğinde Hanefîlerin görüşlerini çoğunlukla Şafîi mezhebiyle karşılaştırmıştır.¹⁴⁷ Bâbertî Hanefîlerin görüşlerini üstün kabul ederek delil bakımından daha uygun olduğunu savunur. Babertî'nin savunmacı yönü Hanefî mezhebinin Şafîi mezhebinden üstün olduğunu ifade ettiği "*en-Nüketü'z-zarife fî tercihi mezhebi Ebî Hanife*" de karşımıza çıkmaktadır. Bu eserde, Hanefîliğin hadislerle önem vermeyen rey'i savunan bir mezhep olduğu ithamlarına karşı savunma yaptığını görmekteyiz. Hanefî mezhebinin üstünlüğünü anlatırken Şafîi mezhebinin uygun olmayan birtakım görüşlerini

¹³⁹ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/462-463.

¹⁴⁰ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/127-128.

¹⁴¹ Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/659.

¹⁴² Bâbertî, *el-Înâye*, 1/40-44.

¹⁴³ Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/669.

¹⁴⁴ Bâbertî, *et-Takrîr*, 5/298.

¹⁴⁵ Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/666-668.

¹⁴⁶ Bâbertî, *et-Takrîr*, 5/282.

¹⁴⁷ Zeki Koçak, "Ekmelüddin Bâbertî'nin Hidaye Şerhi İnâye'deki Usûlü Fıkıh Tatbiki", Ekmelüddin Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddin Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010, 424-427.

örnek olarak sunar. Bâbertî Ebû Hanîfe'nin ictihadının üstün olduğunu bunun için onu taklid etmenin daha uygun olduğu görüşündedir. Bâbertî Hanefî mezhebinin hadisle amel etmediğinin uydurma bir itham olduğunu söyleyerek Hanefîlerin istidlal yönteminde ikinci sırada sünneti delil almıştır.¹⁴⁸

Ebû Hanîfe'nin hadislere verdiği önemi anlatmaya çalışan Bâbertî, Ebû Hanîfe'nin bu hususta titizlik gösterdiğini ifade etmiştir. Şâfiî'ye kıyasla, sünnetle Kitabın nesh edilmesini câiz gördüğünü, mürsel ile amel ettiğini, meçhul ravinin rivayetlerini kabul ettiğini ve sahabe kavlini kıyasa tercih ettiğini ve sükûti icmâyı da delil kabul ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁹

Bu risâledeki savunmacı görüşlerini İbn Ebû'l-İz (ö. 792/1390) eleştirerek Bâbertî'nin bu eserine tenkit için *el-İttibâ'* adlı eser yazmıştır. Ebu'l-İz kitabının başında bazı Hanefîlerin, Hanefî mezhebinin taklid edilmesini tercih eden risâle yazdığını, bu konuda uyarmak istediğini ifade etmiştir.¹⁵⁰ İbn Ebû'l-İz Ebû Hanîfe ile ilgili görüşlerinde Bâbertî'yi eleştirmektedir. Şâfi mezhebinin bazı görüşlerini ise yanlış aktardığını ifade etmektedir.¹⁵¹

İbn Ebû'l-İz'in eleştirilerinden birisi Bâbertî'nin eserinin başında zikrettiği; "Beni şeriatın mertebelerini ve delaletlerinin nasıl olduğunu bilenlerden kılan Allah'a hamdolsun" ifadesidir. Bu ifade ile müctehid kavramının tanımını yapmış olacağını fakat kendisinin mukallit olduğunu belirtir.¹⁵²

Osmanlı fetva literatürünün kaynakları incelendiğinde referans alınabilecek kaynakların başında Bâbertî'nin *el-İnâyesi* gelmektedir. Fıkıh ve Usûl eserleri arasında bu eser önemli bir kaynaktır. Talebeleri olan Molla Fenarî ve Bedreddin Simâvî'nin kitaplarında da bu atıfları görmekteyiz. Bunun yanında bazı fıkhi görüşleri ve tercihlerini şu şekilde zikredebiliriz. Kadınların namaz kıldığı zaman ezan ve kamet getirmesinin gerekli olmadığını savunur. Ezan ve kamet cemaatle namazda sünnettir, kadınların cemaatle namaz kılması neshedilmiştir.¹⁵³ Bâbertî ehlî eşeklerin etlerinin yenilmesinin haram olduğunda, fakat artıkları durumu ile ilgili şüphe olduğunu belirtir. Bu durumda necis olması yönünde görüş ve tercih belirtmiştir.¹⁵⁴

Bir başka konu çoraplar üzerine mesh konusudur. *Hidâye* adlı eserin metninde çoraplar üzerine meshin câiz olmadığını Bâbertî detaylandırmıştır. Çoraplar üzerinde mesh konusunda üç ayrı hükmü ele almıştır. Çorapların alt tarafında kalın bir tabaka ve deri mevcut ise ittifak olarak meshedilmelidir. Kalın bir tabaka yoksa meshedilmez. Ebû Hanîfe'ye göre kalın bir tabaka olup deri olmadığı durumda mesh câiz değildir. İmameyne göre câizdir şeklinde

¹⁴⁸ Bâbertî, *en-Nüketü'z-zarîfe fî tercihi mezhebi Ebî Hanîfe*, 27-70.

¹⁴⁹ Bâbertî, *en-Nüketü'z-zarîfe fî tercihi mezhebi Ebî Hanîfe*, 27-70.

¹⁵⁰ İbn Ebû'l-İz, *el-İttibâ'*, 20.

¹⁵¹ İbn Ebû'l-İzz, *el-İttibâ'*, 60.

¹⁵² İbn Ebû'l-İz, *el-İttibâ'*, 22-23.

¹⁵³ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/253.

¹⁵⁴ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/113-117.

görüşlerini ifade eder.¹⁵⁵ Namazda Arapça dışında bir dille kıraatin acziyet olmadan sahih olmayacağını ifade eder.¹⁵⁶ Babertî birçok konuda hükümlerin bağlantılarını nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışarak, kolaylığın tercih edilip meşakkatin kaldırılmasını ilke edinir.¹⁵⁷ Hz. Peygamber'in saçının tıraş edilerek ahab tarafından muhafazası meselesini Hidâye metninde insan saçının satılmasının ve ondan istifadenin câiz olmadığı görüşünü belirterek saçın satılmasının câiz olmadığına katılıp saklanması bir durum olmadığını belirtir. Bu konuda İmam Muhammed'in görüşüne katıldığı gözlemlenmektedir.¹⁵⁸

Bütün bu görüşlere binâen Bâbertî'nin kendine mahsus ve tercih tarzında ictihadlarının var olduğunu görmekteyiz. Onun fıkıhçılığının en belirgin özelliği öğretici ve savunmacı olmasıdır. Bâbertî yaşadığı dönemin önde gelen hukukçularından biridir. İslâm hukukuna çok büyük katkıları vardır. Dini ilimlerin çoğuna hâkim olan Bâbertî, benimsemiş olduğu Hanefî mezhebinin görüşlerini sonraki dönemlere aktarmış ve diğer âlimler de ondan istifade etmiştir.¹⁵⁹

Bâbertî, fıkıh usûlünde önemli bir noktadadır. Daha evvel zikrettiğimiz gibi Fâhru'l-İslâm Ebu'l-'Usr Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Pezdevî (ö. 482/1089)'nin *Kenzu'l-Vusûl*ünün şerhi olan *et-Takrîr* adlı eserinde, Ebu'l-Berekât Hâfızzeddîn Abdullah b. Ahmed Nesefî (ö. 710/1310)'nin *el-Menâr*'ına yazdığı *el-Envâr'ale'l-Menâr* adlı şerhinde, Cemaluddîn Ebu Amr Osman b. Ömer İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1248)'in *Muhtasarü'l-Muntehâ*'sına yazdığı *er-Rudûd ve'n-Nukûd* adlı şerhinde ilmî kimliğini açıkça görmekteyiz. Konuları bütüncül bir yaklaşım ile ele alarak ittifak etmediği meseleleri belirtmiştir.¹⁶⁰

Hukuk tarihinde Bâbertî, fıkıh usûlü ile ilgili görüşlerini açıkça ortaya koymuştur. Bâbertî bu ilmîn önemli olduğunu belirtmektedir. Fıkıh usûlünden *er-Rudûd* isimli eserinin mukaddimesinde derin anlayış sahibi kimselerin yöneldiği ve dini ilimlerde delillerin en büyüğü olan ilim olduğunu ifade etmiştir.¹⁶¹

Bâbertî fıkıh usûlünü Hanefîlerin tedvin ettiğini belirtmektedir.¹⁶² Bâbertî, önem atfedilen eserleri şerh etmiştir. Pezdevî'nin usûlünü bu bağlamda zor bir eser olduğu için seçtiğini görmekteyiz.¹⁶³ Bâbertî İbnü'l-Hâcib'in eserini Hanefîlere iddialarda bulunulması ve yeterince ifade edilip açıklanamaması sebebiyle şerh ettiğini ifade eder.¹⁶⁴

¹⁵⁵ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/156-158.

¹⁵⁶ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/199-200.

¹⁵⁷ Bâbertî, *el-İnâye*, 8/201.

¹⁵⁸ Bâbertî, *el-İnâye*, 5/221-222.

¹⁵⁹ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/18-41, 200-275.

¹⁶⁰ Bâbertî, *İnâye Şerhu'l-Hidaye*, I/18-41, 200-275.

¹⁶¹ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/84-86.

¹⁶² Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/84-86.

¹⁶³ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/75-76.

¹⁶⁴ Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/770.

Konuları ele alırken, genelde tartışmalı konularda tüm görüşlere değinerek, mantıkla ilgili yönünü eserlerine yansıtmıştır. Fıkıh usûlü ile ilgili görüşleri incelendiğinde usûlü'l-fıkıhı “dinin şer’î hükümlerini tafsili delillerinden çıkarmak ve külli kaideleri bilmek” olarak tanımlamıştır.¹⁶⁵ Bu tarif mütekellimin metoduyla yazılmış eserlerde sıklıkla görülmektedir. Hanefî usûlünde bu duruma rastlanmamıştır.¹⁶⁶

Deliller nazariyesine baktığımızda Pezdevî, Kitap, sünnet ve icmâ olarak üç şekilde sıralamıştır.¹⁶⁷ Pezdevî, kıyası diğer üçünden ayrı olarak ifade etmiştir. Bâbertî, kıyası ayrıca zikretmesinin sebebini, onun bir asıl oluş yönünden zayıf olması sebebiyle olduğunu ifade eder.¹⁶⁸ Bâbertî sıralama yaparken sem’î delilleri daha önce zikretmiştir. İctihad ve tercih daha sonra zikredilmiştir. Bunun gerekçesi icthadın bir delilden hüküm çıkarmak, tercih ise delillerin diğerinden daha güçlü ve kuvvetli olduğunu göstermektedir.¹⁶⁹

İtirazda bulunduğu ve bulunmadığı meseleler incelendiğinde ise ilk olarak çoğunluğun görüşüne katıldığı konuları zikredebiliriz. Misâlen Peygamber’in masum oluşu hususunda bir görüş belirtmeyerek genel görüşü benimsemiştir.¹⁷⁰ Hz. Peygamber’in fiillerinin dini hükmü konusunda Bâbertî, İbni Hâcib’in görüşünü daha kapsamlı açıklamıştır. Bir fiilin ibadet içeriği varsa mendup olduğunu, aksi halde mubah olduğu görüşünde İbni Hâcib’in görüşünü kabul ederek herhangi bir itirazda bulunmamıştır.¹⁷¹

İtiraz ettiği bazı konularla ilgili örnekleri değerlendirmek gerekirse haber-i vâhidin Kurân’ı neshi konusunda, Şâfiîlerin cumhur karşısında haber-i vâhidin Kurân’ı neshedemeyeceği görüşünü savunduğunu ve bu nedenle bazı görüş ve yaklaşımlarına karşı çıktığını görmekteyiz.¹⁷² Bâbertî’nin mutâbakatı müterâdif kelime kullanmanın faydaları arasında saymayarak bu noktada da İbnü’l Hâcib’e itiraz ettiğini görmekteyiz. İbnü’l Hâcib’in mutâbakat kelimesiyle zıt olan iki kavramın birlikte kullanımı tanımladıkları kavramı kastettiği düşünüldüğünde, bu durumun anlam ile ilgili olduğunu ve kullanılan mutâbakat ifadesinin burayla irtibatlı olmadığını, başka bir anlam ile bilinmeyen bir şeyden bahsedileceğini ifade etmiştir.¹⁷³

Bir başka örnekte de Babertî, İbnü’l Hâcib’in mecaz tanımına itiraz etmiştir. Mecazın ikinci anlam ile farklı bir söyleme ulaşacağı düşüncesinin yanlış olduğunu ifade eder. Zira bir

¹⁶⁵ Cemaluddîn Ebu Amr Osman b. Ömer İbnu’l-Hâcib, *Muhtasaru Munteha’l-Vusul fi İlme’l- Usûl ve’l-Cedel* thk. Nezîr Hamâdû (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2006), 201.

¹⁶⁶ İbnu’l-Hâcib, *Muhtasaru Munteha’l-Vusul*, 202.

¹⁶⁷ Fahrü’l-İslâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî el-Hanefî, *Usûlü’l-Pezdevî (Kenzü’l -vusûl ilâ ma’rifeti’l- usûl)*, thk. Said Bekdaş (Beyrut: Dârü’l Beşairi’l-İslâmiyye; Medine: Darü’s-Sirac, 2014/1436), 5.

¹⁶⁸ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/127-128.

¹⁶⁹ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/462.

¹⁷⁰ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/481-483.

¹⁷¹ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/483-489.

¹⁷² Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/397-436.

¹⁷³ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/225-226.

kelimeyi ilk anlam için vazeden Allâh'tır. İlk vazedenin Allâh ise buna delil getirmenin uygun olmadığını belirtir. Yani burada Bâbertî, mecaz kavramı ile ilgili ikinci bir vaz' ile mecaz olana geçtiğini kabul etmemektedir. Bunun gerçek bir anlam içerdiğini ve aralarındaki ilişkiden dolayı mecaza geçildiğini ifade eder. Mecaz anlamı yeni bir vaz olarak açıklamaz, gerçek manasını değiştirmeden bir ilişkiden dolayı gerçek anlamından dönülmesi olarak açıklamıştır.¹⁷⁴

Bâbertî'nin yaşadığı dönem duraklama ve taklid dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Müstakil ictihadın yaygın olmadığı bu dönemde âlimler, ictihad derecesinde ilim sahibi olsalar da genelde "müctehid" unvanıyla değil de yetkinliğine göre "allâme", "muhakkik âlim" gibi sıfatlarla anılırlardı. Bu da mevcudun en iyi şekilde anlaşılıp aktarılabilceğini göstermektedir. Bâbertî yetkin bir fıkıh âlimi kabul edilmiştir. Fakat "müctehid" yerine "allâme" olarak zikredilmiştir. Hanefî mezhebinin savunmuştur. Taklidin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu da onu önemli bir konuma taşımıştır. Hanefî mezhebinin tercih etme ile ilgili eserlerinde bu anlayışın hâkim olduğunu görmekteyiz. İctihad şartları olarak ilmî birikimi yeterli olsa da bu şekilde zikredilmemiştir. Bâbertî'nin müstakil ictihad yapmaması yaşadığı devrin özelliğidir. Bazı durumlarda tercih ictihadı yaptığını da görmekteyiz. Bu vaziyette döneme ayak uydurmak da olumsuz olarak düşünülemez. Mevcudu en iyi şekilde tüm detaylarıyla anlayabilmek önemli bir ihtiyaçtır. Zamanın ihtiyaçları çerçevesinde Bâbertî bunu en iyi şekilde yapmıştır. Baktığımızda fıkıh Usûlü sahasında müstakil eserler yazmayarak ilmî birikimini şerhler yoluyla anlatmıştır. Onun şerhleri bu noktada şerh olmanın dışında özellikler barındırmaktadır. Nitekim İbnü'l Hacib'in, Pezdevî'nin eserlerini seçmiş olması bu bağlamda cesaretini ve ilmî yetkinliğini açıkça göstermektedir. Eserlerinde önceki görüşleri özetlemiş ve kendi görüşlerini ifade etmiştir. Bu durum da onun ilmî kişiliğinin önemli bir noktada olduğunu göstermektedir.

3.2.1. Ebû Hanîfe ile İlgili Görüşleri

Daha önce zikrettiğimiz gibi Bâbertî, Hanefî mezhebinin görüşlerini benimseyen bir âlimdir. Eserlerini bu mezhebin görüşleri doğrultusunda kaleme almıştır, böylelikle "Hanefîlerin Şeyhi" olarak anılmıştır. Bu bağlamda Hanefîlik ve Ebû Hanîfe ile ilgili görüş ve değerlendirmeleri önemlidir. Bu konuda yazdığı risâle daha önce zikredildiği gibi "*Nüketü'z-Zarîfe fî Tercihi Mezhebi Ebi Hanîfe*"dir.¹⁷⁵

Risâlenin ele alınması bu görüşlerin tespitinde önemlidir. Bâbertî'nin bu risâleyi Ebû Hanîfe'ye yapılan, hadislere muhalefet iddiasına karşı yazdığı tespit edilmektedir. Zikredilen risâle üç bölümdür. Birinci bölüm "mukaddime", ikinci bölüm "maksad", üçüncü bölüm ise

¹⁷⁴ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/204.

¹⁷⁵ Şen, *Osmanlı'da Fıkıh Usûlü Anlayışı*, 218-221.

"hatime"dir. Bâbertî bu risâle de Ebû Hanîfe'nin üstün olduğunu deliller ile ortaya koymuş ve ictihadının faziletini açıklamıştır. Buhari ile ilgili konuya değinmiş, Ebû Hanîfe'nin hadis konusunda titiz olduğunu ve rey'e tercih ettiğini belirtmiştir. Meçhul rivayeti ve Sahabe kavlini ise kıyasa tercih ettiğini açıklamıştır. Ebû Hanîfe'nin icmâ ve kıyas konusunda aksi bir görüşte olmadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Bâbertî, bu risâlede Ebû Hanîfe'nin faziletini ortaya koyarak Hanefî mezhebinin tercih edilmesi gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Buna aykırı görüşleri delil getirerek yok saymıştır. O, eserinde Hanefiliği insanların menfaatini önceleyen ve uygun çözümler üreten bir mezhep olarak açıklar. Ümmetin bu mezhebe ihtiyacı olduğunu ve Türk yönetiminden bu mezhebin bağımsız oluşunun imkânsız olduğunu belirtmiştir. Bâbertî'nin bu savunmacı yaklaşımında yaşadığı dönemin mezhep anlayışı etkili olmuştur. Hicri 4. asırdan itibaren mezhep taassubu artmıştır. Hanefiler ile Şafiiler çevresinde şiddetlenen bu tartışmalarda ileri gidilerek her iki mezhebin imamı için ağır ithamlar yapılmıştır.¹⁷⁶

Bâbertî, bu iddialara cevap vererek Hanefî mezhebinin üstünlüğünü ve Ebû Hanîfe'nin hadise dayanarak hüküm verdiğini ispatlamak istemiştir. Bundan dolayı da kendisinin Hanefî mezhebinin tercih ettiğini belirtmektedir. Bâbertî'nin zikrettiğimiz risâlesine iki reddiye yazılmıştır. Bunlardan ilki Ebû'l-İz'in *el-İttibâ'* adlı eseridir. Diğeri de Celalüddîn Resula b. Ahmed b. Yusuf et-Tıbbani el-Hanefî (ö. 793/1391)'nin reddiyesidir.¹⁷⁷

Bâbertî, hüküm çıkarma konusunda zamanı esas alır. Ona göre önce olan taklid konusunda da öncedir. Ona göre Ebû Hanîfe şer'i hükümleri asıl kaynaklarından almış ve bu konuda çok titiz davranmıştır. Onun dışındaki müctehidlerin de onun istifade ettiği kaynaklardan faydalandığını belirterek Ebû Hanîfe mezhepler oluşmadan önce ictihad ettiğini belirtir. Ebû Hanîfe, kitap ve sünneti esas almıştır. Bâbertî, Ebû Hanîfe'nin ictihad anlayışı ve Usûlünü titizlikle değerlendirmiştir. Ebû Hanîfe kitapla hükmetmenin mümkün olduğu hiçbir konuda Kur'an'ın dışında hüküm vermemiştir. Hüküm verirken çelişki ve ihtilaflı hükümleri tercih etmediğini belirtir. Hadis konusunda her anlamda sıhhatli olan hadisleri tercih etmiş sıhhati net olmayan hadisle hüküm vermemiştir. Bâbertî, Hanefilerin hadise titizlik göstermediği ve Buhari'nin *Sahih*'indeki hadislerin Ebû Hanîfe ve talebeleri tarafından bilinmediği iddiasının yanlış bir iddia olduğunu belirtmektedir. Aksine Ebû Hanîfe, Kur'an'ın hadisler ile neshini câiz görmektedir. Mürsel hadisleri bazı durumlarda ictihada tercih etmiştir. Meçhul rivayetler ve sahabe kavlini de kıyasa tercih etmiştir. Ebû Hanîfe, icmâyâ son derece önem verip, sukûti icmâyı da dikkate almıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Muhammed Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Kesioğlu (Konya: Can Kitabevi, 1959), 7-9.

¹⁷⁷ İbn Ebû'l-İz, *el-İttibâ'*, 78.

¹⁷⁸ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, 102.

Bâbertî risâlenin ikinci bölümünde Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin icihadlarını kıyaslamıştır. On altı meselede Ebû Hanîfe'nin icihadlarına uymak gerektiğini ifade eder. Hanefîliği kolaylık mezhebi olarak belirtir. Hanefî mezhebinin insanların iman, temizlik, ibadet, yiyecek, giyecek, evlenme, boşanma, alışveriş, yargı, yönetim gibi hayatlarının bütün alanlarında kolaylık sağladığını belirterek, taklid edilmezse sıkıntı yaşayabileceklerini ifade eder. Ayet ve hadisler ile Şâfiî'nin görüşlerine itiraz eder. Şâfiî'nin amelin imandan bir cüz olduğu görüşüne karşı çıkararak eleştirir, bu durumun Hz. Peygamber'in uygulamaları ile çeliştiğini ifade eder. Bu bağlamda Hanefî mezhebi olmazsa namaz, oruç, zekât, hac gibi amellerden birini kasten ya da hata ile terk eden kimsenin kâfir hükmünde olacağını, haccının ve cihadının da bâtıl olacağını ifade eder. Şahitlik şartları sebebiyle “emek ortaklığı” oluşturan ve ücret alan kimselerin şahitliği ile yapılan nikah akdinin geçerli olmadığını, yargı sisteminde bozulmaların olacağını belirtir. Hamamlarda temizlenilmeyeceğini, zaruri durum hariç Mısır'da tezek ve benzerleri ile pişen ekmeğin yenmeyeceğini ifade eder. Sultan'ın günah işlediğinde azledileceğini bunun da kargaşaya sebep olacağını belirtir. Ebû Hanîfe'nin bu faziletlerini kabul etmeyenleri ışığa karşı gözlerini kapayıp sabahın gelmesinden şüphe ederek teselli bulan kimselere benzettir.¹⁷⁹

Ebû Hanîfe'nin faziletini, naklî ve aklî delillerle açıklar. İmam Şâfiî'nin de Ebû Hanîfe konusunda faziletine vurgu yaptığını ifade eder. Onun “İnsanlar fıkhıta Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar”¹⁸⁰ sözünü nakleder. Ona göre Ebu Hânîfe mezheplerden önce bir icihad benimsemiştir ve Usûle uygundur bu sebeple onun icihadının ihtilafsız câiz olduğunu ifade eder.¹⁸¹

3.2.2. İmam Şâfiî'ye Eleştirileri

Bâbertî, Eş'arî ve Şâfiîliğin hâkim olduğu Mısır'da yaşamış Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin temsilcisidir. Birçok alanda eser vermesinin yanında fıkıh ve kelâm alanlarında da önemli eserler vermiştir. İmam Şâfiî (ö. 802/820) Ehl-i Sünnet içerisinde kabul ettiği önemli kişilerden birisi olmuştur. Bâbertî'nin *en-Nuketü'z-Zârife* isimli eseri bu açıdan önemlidir. Bâbertî, İmam Şâfiî'nin her görüşünü eleştirmemiş görüşlerine katıldığı noktalar da olmuştur.¹⁸²

Eleştirilerinin bazılarını inceleyecek olursak bunlardan biri namaza niyet hususundadır. İmam Şâfiî'nin niyet ederken kalbin ve dilin aynı zamanda niyet etmesi görüşünün akla aykırı olduğunu belirtmiştir. Bâbertî kalbe doğan şeylerin tercümanının dil olduğunu belirtir. Niyette

¹⁷⁹ Bâbertî, *en-Nuketü'z-Zârife*, 102.

¹⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib* (Beyrut: Müessertü'r-Risâle, 1996), 1/45.

¹⁸¹ Bâbertî, *en-Nuketü'z-Zârife*, 103.

¹⁸² Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: TDV Yayınları, 1990), 78.

telaffuz edilen harflerin, vakit ile bir uyum arz etmesi gerektiği için, tercümenin mutlaka daha önce olması gerektiğini ifade eder.¹⁸³

Bâbertî'ye göre önce olan şey ile, daha sonra gerçekleşen durum ile aynı anda olması mümkün değildir, bu niyetle kılınan namaz da câiz olamayacaktır. Bu bağlamda ameli imana dahil eden İmam Şâfiî'yi eleştirmiştir.¹⁸⁴ Bâbertî, âdil olup olmadığı bilinmeyen şahidin şahitliği ile hükmeden hâkimin hükmünün geçerli olduğunu ifade edip Ebû Hanîfe'yi savunduğunu belirtir. İmam Şâfiî'nin aksi yöndeki görüşünü eleştirerek Hanefî mezhebi olmasaydı asrımızdaki yargılamaların batıl olacağını belirtmiştir.¹⁸⁵ Bir başka meseleye bakacak olursak sultan ve devlet başkanı günah işlediğinde ve buna devam ettiğinde azledilemeyeceğini ifade ederek İmam Şâfiî'nin görüşünün fitne ve fesada sebebiyet vereceğini belirterek eleştirmiştir.¹⁸⁶ Bâbertî, İmam Şâfiî ile ilgili eleştirilerinin fazla olduğunu ifade ederek risâlesinde “Lamba ile aydınlanmayan kimse sabah ışığı ile de aydınlanmayacaktır.” ifadesi ile savunmacı bir eleştiri yapmıştır.¹⁸⁷

Sonuç olarak Bâbertî, İmam Şâfiî'yi tamamen reddeden bir anlayışta olmamış eleştirilerini çoğunlukla Hanefîliği savunma şeklinde ele almıştır. Ayrıca dinin kolaylaştırılması hususunda bazı ifadeleri mevcuttur.

3.3.Bâbertî'nin İctihad Anlayışı

Bâbertî'ye göre icthad farz-ı kifâyedir. Hükmü ortaya çıkarmak için illetler üzerinde düşündürmek ve bu konular duruma göre değişiklik göstermektedir. İctihad hedefe ulaşmak için gayret sarf etmektir.¹⁸⁸ İctihad ehliyetine sahip olanlar için icthad asıldır. Bu ehliyeteye sahip olmayanlar için taklid, aslın yerine geçen bir bedeldir. Aslın olduğu yerde bedelin bir öneminin olmadığını belirtmektedir. Şer'i hükümlerin istinbatında icthadlar ilk olarak asla yani Kur'an'a uymak durumundadır.¹⁸⁹

Bâbertî, icthad ehliyetini icmâ ehliyeti ile değerlendirmiştir. Müctehidin şartlarını Kur'an'ın âmm ve hâsını bilmesi, bid'at, fiske ve fücür ehli olmaması gerektiği şeklinde açıklamaktadır. Bunun yanında müctehid; İslâm hukukunun genel ilkelerini bilmeli, nikâh, talak gibi muamelat konularının ayrıntılarına hâkim olmalı ve icmâ, şahitlik ehliyeti için gerekli olan şartlara sahip olmalıdır. Farklı alanlarda çalışan âlimlerin kendi alanlarına hâkim olduğunu icthad metotları ve bu konudaki ayrıntıları bilemeyeceğini açıklamaktadır.¹⁹⁰

¹⁸³ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, 102.

¹⁸⁴ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, 102-103.

¹⁸⁵ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, 68.

¹⁸⁶ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, 69-70.

¹⁸⁷ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, 69.

¹⁸⁸ Bâbertî, *et-Takrîr*, 5/315.

¹⁸⁹ Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/705.

¹⁹⁰ Bâbertî, *et-Takrîr*, 5/341-342.

Bâbertî, İslâm hukukunun evrenselliği, nasların anlaşılması, hükümlerin istinbâtı ve tatbiki için ictihadın gerekli olduğunu açıklamaktadır. Hükümlerdeki açık olmayan hususların ortaya çıkarılması için de ictihadın gerekli olduğunu belirtir.¹⁹¹

Bâbertî'nin ictihad anlayışının temelini bir hükmün ortaya çıkarılması ve tatbik edilmesi oluşturmaktadır. Bâbertî'ye göre birbirine denk konuların birinde ictihad yapılarak tercihte bulunulması, ilk üç asıl olan Kur'an, Sünnet, İcmâ'nın dışındaki delillere göre yapılan ictihad faaliyeti daha aktiftir. Ortaya çıkarılacak hükmün açık veya kapalı olmasına göre sarf edilen gayretin değiştiğini ifade etmektedir. Kapalı olan konularda mükellefin gücü dâhilinde olmaması halinde sorumluluğunun bulunmadığını ifade eder. Örneğin kıblenin tayini konusu ile ilgili yapılan ictihadla ilgili insanın yapacağı fiili tespit etmesi ve o fiili istemesinin önemli olduğunu belirtmektedir. Kibleye yönelme fiilinde isabet edilip edilmeyebilir, fakat önemli olanın kibleyi bulma konusunda istekli olunması ve bu iradeye sahip olunması olduğunu belirtir. Müctehid ictihadıyla bir amelin câiz veya fasid olmasında; hata ya da isabet edilebileceğinde bir ihtilaf olmadığını ancak kible meselesinde olduğu gibi işin hakikatinde delillendirmeye gitmenin doğru olmadığını ifade eder. Bâbertî ictihadın aslî konularda değil fer'i konularda olduğunu ve aslî kaynaklara dayalı olarak gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bâbertî taklid konusunda ise taassup derecesine ulaştıran bir anlayışa sahip olmamakla beraber onun temel ilkelere göre hareket etmesi kullandığı yöntemler sırf mukallid olmayı kabul etmemektedir.¹⁹²

Bâbertî, İsfahan âlimlerinin benimsediği bağımsızlık metodunu mezhep içinde kullanmıştır. Bağımsız olma, bir konuyu açıklarken farklı görüşleri ortaya koyarak daha sonra kabul edilen ve edilmeyen yönleri açıklamak şeklindedir. Mantığın gerekliliği, bağımsızlık, icmâ tarifi, cedel, münazara, akli-nakli bilgiler konusunda benzerlik göstermektedir.¹⁹³ Bâbertî kendi mezhebinden olan Pezdevî'ye tenkitler yöneltmesi onun mezhep içi savunmacı düşündüğünün bir kanıtıdır. Bâbertî'nin ictihad anlayışında yaşadığı ortam ve mezhep algısı etkilidir. Sahip olduğu bilgi birikimi, mantık bilgisine verdiği önem, kelâmî ve aklî ilkelere dayanarak savunma şeklinde devam etmektedir.¹⁹⁴

Bâbertî'nin yaşadığı dönem, fıkıhın duraklama ve taklid dönemi olma özelliği taşımaktadır. Bunun sebebi belirli bir mezhebin benimsenmesi ve bu mezhebin görüşlerinin savunulmasıdır. Fıkıh âlimleri kendi mezheplerine ait çalışmalarını muhtasar olarak yapmışlar bu muhtasarlara da şerh etmeye; açıklamaya çalışmışlardır.¹⁹⁵ Bu dönemde mezhep

¹⁹¹ Bâbertî, *et-Takrîr*, 5/394-395.

¹⁹² Bâbertî, *et-Takrîr*, 6/284-285.

¹⁹³ Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd İbn Abbad el-Aclî İsfahânî, *el-Kâşif 'ani'l-Mâhsûl fî ilmi'l-usûl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998/1418), 3/195.

¹⁹⁴ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/125.

¹⁹⁵ Ahmed Husarî, *Tarihü'l-fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1991/1411), 229.

imamlardan hükümler olduğu gibi nakledilmiş ve bu hükümlerin illetlerinin tespiti yoluna gidilerek meseleler ele alınmıştır. Mezhep imamlarını taklid eden fıkıhçılar çalışmalarında konuları bu yolla genişleterek yeni hükümleri istinbât etmişlerdir. Bu dönemde fıkıhçılar imamlardan nakledilen icthadlar arasında tercihte bulunma çalışması yapmışlar uygun olan görüşü tercih etmişlerdir. Bu durum mezheplerin usûl ve furû fikhının gelişmesine de katkı sağlamıştır.¹⁹⁶

Farklı bölgelerde yaşayan âlimlerin irtibatları kesilmiş ve ilmî alışveriş azalmıştır. Bu devir herkesin çevresi ile iştiğal ettiği kendi mezhep anlayışı ile yetinilen bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹⁷ İslâm coğrafyasında belirli merkezlerde bulunan medreselerde okutulan derslere önem verilmiştir. Bu dönemde âlimler usûl kurallarına uygun olarak eserleri şerh yoluyla telif etmişlerdir.¹⁹⁸

Bâbertî'nin yaşadığı dönemde icthad tamamen durmuştur anlayışı isabetli değildir. Bu dönemde ilmî faaliyetleri sistemleştirme ve metodolojik esasları belirleme faaliyeti hız kazanmıştır. Hanefî mezhebinin hukukçuları usûl ilkelerin belirlenmesi için çalışmalar yapmışlardır. Metin, şerh, hâşiye ve fetva kitapları oluşmaya başlamıştır. Soru-cevap geleneğini içeren kitapların yazılması, toplumların sosyal yapısının ortaya çıkarılması Hanefî mezhebinin resmi mezhep haline gelmesinde önemlidir.¹⁹⁹ Bâbertî ile çağdaş olan Ahmed b. Abdü'l-Halîm b. Teymiyye (ö. 728/1327), Şemsüddîn el-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Tâcüddîn Abdü'l-vehhâb b. Ali es-Sübki (ö. 771/1369) gibi müctehidlerin varlığı bu dönemde icthad faaliyetlerinin az da olsa devam ettiğinin göstergesidir.²⁰⁰

Bâbertî Anadolu'da Moğol-Türkmen çatışmaları, Selçukluların yıkılışı, Beylikler dönemi atmosferinde yaşamıştır. Bu dönem Moğol istilalarının yaşattığı olumsuzlukların mevcut olduğu bir dönemdir. Moğolların batıya doğru ilerlemesi, geçtikleri yerleri yağmalamaları, ilmî birikimleri yok etmeleri en önemli olumsuzluklardandır. Mevcut birikimin geliştirilmesinden daha çok dini hassasiyetler korunmaya çalışılmış belirli mezheplerin görüş ve icthadlarına bağlı kalmak zorunlu hale gelmiştir. Ulemâda taklid ruhu gelişmeye başlamış müstakil icthad yapma faaliyeti sona ererek mezhepleri savunan eserler kaleme alınmıştır. Moğol zulmünden kaçan âlimlerin Suriye ve Mısır'a gitmesi ve Memlûk sultanları tarafından korunması sebebi ile buraya yolculuk yapılmasına sebep olmuştur.²⁰¹

¹⁹⁶ Husarî, *Tarihü'l-fıkhi'l-İslâmî*, 217-218.

¹⁹⁷ Muhammed Bey Hudarî, *Tarihu't-Tesrü'l-İslâmî* (Beyrut: Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1988/1418), 315.

¹⁹⁸ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 370.

¹⁹⁹ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2010), 59-60.

²⁰⁰ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 189-190.

²⁰¹ Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*, 271-273.

Fıkıhçılar arasında irtibatsızlık, selefın kitaplarına karşı ilgisizlik, hile ve tevil yoluna büyük bir oranda başvurulması gibi nedenler fıkhın duraklamasına sebebiyet vermiştir.²⁰² Bu olumsuzlukların yanında Bâbertî, Hanefî mezhebini savunarak serbest ictihadı benimsememesine rağmen savunmacı ve eleştirel yaklaşımından vazgeçmemiştir ve o dönemde Hanefî-Sünnî anlayışın önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Dönemin yapısı içerisinde taassuptan uzak durmayı, hak olmayan firkalara karşı dini savunmayı bu noktada aklı istidlâlleri kullanmayı amaç edinmiştir.

Bâbertî'nin yaşadığı dönemi daha iyi anlayabilmek adına bu dönemde ictihad ve taklid münakaşalarını ortaya çıkaran sebepleri incelemek faydalı olacaktır. İctihad ve taklid münakaşalarını ortaya çıkaran sebepler şu başlıklar altında değerlendirilmektedir:

3.3.1. İctihad Kültürünün Değişip Zayıflaması

Müctehid imamlar devrinin sonuna kadar mezhepler oluşmamıştır. Bu bağlamda rey ve taklid ön planda değildi ve Kitap ve sünnet ile hükmediliyordu. Meslekler ortaya çıktıktan sonra Kitap ve sünnet'in müctehid imamların sözleri de önemli bir yer teşkil etmiştir. İlimde kazada ve diğer birçok konuda mezheplerin çerçevesi içinde kalınmıştır. Böyle bir ortamda da çoğunlukla taklidi ictihada tercih etme yönelimi fazlalaşmıştır. Bu dönemde hükmü belli olmayan konularda hükümlerin istinbat edilmesi ile istihsan, istishab gibi kavramlar gündeme gelmiştir. Mezheplerin oluşmasındaki bu durum tartışma, sorgulama, delillendirme görüşlerin taklid edilmesi gibi konuları ortaya çıkarmıştır.²⁰³

Diğer taraftan sarf, nahiv belagat gibi alet ilimlerinin, felsefe, kelâm, mantık gibi ilim dalları ile ilgilenmeye başlanması ictihad hususundaki dikkati azaltmaya sebep olmuş ve ictihad zayıflatmıştır.²⁰⁴

3.3.2. Fıkıhî Hükümlerin Çoğalması

Hız. Peygamber'in^(s) vefatından sonra yeni problemlerle karşılaşmış yeni ictihadlara ihtiyaç duyulmuştur. Sahabe döneminden sonra tabiun döneminde Hicaz ve Irak ekolleri ortaya çıkmıştır. Irak ekolu olan rey taraftarları ictihada ve farazi meseleler üzerinde durmaya önem vermişlerdir. Fıkıh usûlü ve fûrû'a ait meselelerdeki artış taklide sebebiyet vermiştir.²⁰⁵ Bütün

²⁰² Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*, 272-273.

²⁰³ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 161-162.

²⁰⁴ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *el-Bedru't-tali'li-mehâsini men ba'de'l- k arni's-sâbi*, (Kahire: es-Saade, 1929/ 1348), 2/87.

²⁰⁵ Abdurrahman İbn Haldun, *el-Mukaddime*, (Beyrut: el-Edebiyye, 1879), 392.

bu gelişmeler fıkıh hükümlerinin çoğalmasına sebep olarak taklidin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.²⁰⁶

3.3.3. Mezhep Taassubu

Hicri dördüncü asırda başlayan, mezheplerin oluşmasından sonra da artan ictihad ve taklid tartışmaları mezhep taassubuna kadar gitmiştir. Misalen Bâbertî dönemi itibariyle Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının Buhari'den nakledilen hadislerini bilmediği gibi görüşler ortaya atılmıştır. Bâbertî bu noktada Hanefî mezhebini savunmuştur.²⁰⁷ Mezheplerin ekolleşmesi ile taassuplaşma süreci ortaya çıkmıştır. Bu da taklid anlayışının yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Bâbertî'nin yaşadığı dönemde mezhepler desteklenmiş ve toplumda yaygınlık kazanmıştır.²⁰⁸

3.3.4. Kaza Müessesesi

İlk dönem kadılarında olan Kadı Şüreyh (ö. 80/699), İbn Şübrüme (ö. 144/761), İbn Ebi Leyla (ö. 148/765) gibi o dönem müctehid kadılar; yargılama Usûlünü belli bir mezhebe göre yapmamıştır. Fakat bu durum Abbasiler itibariyle değişiklik arz etmiş, bu dönemde serbest ictihad anlayışının da etkisi ile belli bir mezhep çerçevesinde yapılmaya başlamıştır. Mehdi ve Harun Reşid zamanından itibaren kadılar Hanefî mezhebine mensuptur. Endülüs ve Mağrip'te Maliki, Şam'da Şâfiî mezhebi devlete hâkim olan resmi mezhep haline gelmiştir. Bu durum ictihada engel teşkil ederek taklide götürmeye başlamıştır.²⁰⁹ Resmi görevlere atanan kadıların belirli mezheplere göre hüküm vermesi ictihad ruhuna zarar vermiş taklid ve taassup ruhunun yerleşmesine sebep olmuştur.²¹⁰

3.3.5. Siyasî Baskı

Fıkıh tarihine bakıldığında zaman Raşid halifeler devrinde Kitab ve sünnet ile hükmetmeye teşvik etmektedirler. Emevi devri itibariyle isteklerinin gerçekleşmemesi sebebiyle, siyasî istikrarsızlık ve baskı sonucu İslâm âlimlerine çeşitli işkenceler yapılmıştır. Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel bu âlimlerden bazılarıdır.²¹¹

Bâbertî, *en-Nüketü 'z-Zarîfetü fî Tercîhi 'l-Mezhebi Ebî Hanîfe* adlı eserinde “Sultanın günah işlemesi ve ısrar etmesi halinde tahtan indirilmeli mi” meselesinde Ebû Hanîfe'ye göre düşmeyeceği fakat İmam Şâfiî'nin aksi görüş savunduğunu ifade eder. Nitekim o dönemde

²⁰⁶ Husarî, *Tarihü 'l-fikhi 'l-İslâmî*, 230.

²⁰⁷ Bâbertî, *en-Nüketü 'z-Zarîfetü fî Tercîhi 'l-Mezhebi Ebî Hanîfe*, 40-41.

²⁰⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri* (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 167.

²⁰⁹ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 164-165.

²¹⁰ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 250.

²¹¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye* (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1932/1350), 14/35.

Memlûk sultanı Bâbertî'den Ebû Hanîfe'yi savunacak bir eser yazmasını istemiştir. Bâbertî'nin eserinde “Ey Sultan, Allah seni güçlendirsın, mülkünü baki ve ebedi kılsın. Yardımcılarına yardım eylesin düşmanlarını rezil etsin, basiretini aydınlatsın. Yüksek fikrin, kıvrak zekân uyanık dimağınla şu hususu incelemeni yüce makamına arz ediyoruz. Daha önce geçen meselelerde anlatıldığı üzere şeriatın usûl ve fûruunda kendisine uyulan, dünya bilginleri ve sultanlarının büyük bir kısmı, Hind, Sind, Horasan, Türkistan, Irak, Yunan Bölgesi, Azerbaycan gibi Türklerin hakimiyeti döneminde, dünya sultanları arasında ay ve güneş gibi olan Mısır diyarının yöneticilerinin pek çoğunun mensup olduğu bu mezhebi taklid etmesi gerekli midir değil midir? Eğer bunu gerekli gerekli görmezsen diğerlerinden üstün olduğunu kabul etmezsen, ben bu yaklaşımı üstün akıl ve doğru düşünceden saymam. Allah, sağlam ipine sımsıkı tutunan kimseye yardım eden başarılı kılandır.” ifadesinde görmekteyiz. Bu durum ictihaddan taklide ulaştıran sebeplerdendir.²¹²

3.3.6. Değişen Ahlak ve İctihad Anlayışı

Taklid ve taassubun hâkim olduğu devirde ahlaki yozlaşma başlamış ihtiras, menfaat ve haset yaygınlaşmıştır. Mukallidler ictihad şartlarını taşıyan kişilerden istifade etmeyerek tartışmalara girmeye başlamıştır. Bu dönemde ictihad ve taklid taraftarları olmak üzere iki saha oluşmuştur. İctihadı savunanlar ictihadı dini bir vecibe ve zaruri bir durum olarak görürken taklid taraftarları ictihad kapısını kapatıp taklide ihtiyaç duymayı zaruri bir durum olarak görmüşlerdir.²¹³ İctihad ve taklid taraftarları olarak iki grup ortaya çıkmıştır. İctihad aleyhine görüş beyan edenler, herhangi bir asrın müctehidsiz kalmasının mümkün olduğunu savunmaya çalışırlar. Bâbertî bu hususta iki görüşten söz eder. Birinci görüş Hanbelîlerin de benimsediği asrın müctehidsiz kalmasının câiz olmadığıdır. İkinci görüş cumhurun benimsediği bir görüş olup bir asırda müctehidin bulunmamasının câiz olduğudur. Bu konuda Bâbertî herhangi bir itirazda bulunmayıp genel görüşü benimsemiştir.²¹⁴

Binâenaleyh Bâbertî'nin yaşadığı dönemde fıkıh çalışmaları hız kesmeden devam etmiş, dini yozlaşmanın önlenememesi, ehil olmayan insanların ictihad yapmaması adına ictihad kapısının kapandığına dair fetvalar verilmiştir ve bu fetvayı verenler o dönemin şartlarında ictihadı büyük bir engel olarak görmüşlerdir.²¹⁵

Ebû Hanîfe'nin ictihadı her anlamda üstündür. Bunu deliller ile ortaya koymaktadır. Ona göre Hanefî mezhebi halkın yararını gözetir. Bunun yanında Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas gibi delillere dayanmaktadır. Diğer mezhepler benzer niteliklere sahip değildir. Hanefilik

²¹² Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercihî'l-Mezhebi Ebî Hanîfe*, 69-72.

²¹³ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 172.

²¹⁴ Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/726-727.

²¹⁵ Abdülkerim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1985), 226.

dışında bir mezhep uygulandığında sosyal ve siyasî hayatı etkileyecek birçok olumsuzluğun ortaya çıkacağını belirtmiştir. Hanefiliği savunduğu ibarelerde Türk Devleti ifadelerini görmekteyiz. Mısır'da Memlûk Devleti zamanında Türk nüfusu artmıştır, bu durum da Hanefî mezhebinin yönetimde etkin olmasının istendiğinin göstergesidir.²¹⁶

Fıkıh tarihinde duraklama ve taklid döneminde mezhep imamlarından hükümler aynı şekilde nakledilmiş taklid eden fakihler çalışmalarında konuları genişleterek yeni hükümler istinbat etmiştir.²¹⁷ Yine bu dönemde fıkıhçılar imamlardan nakledilen icthadlar arasında tercihte bulunma çalışması yapıp uygun olan görüşü tercih etmişlerdir.²¹⁸ İslâm hukukunun evrenselliği göz önüne alındığı zaman icthad zamana ve şartlara göre zaruridir. Fıkıhın insanın sorunlarını çözebilecek bir yapıda olmasının gereği olarak icthad gerekli olmuştur.²¹⁹

Bu bağlamda icthadla bağlantılı konu olan taklidin câiz olduğunu savunanlar, icthad hususunda yetkinliği olmayanların müctehidlerin görüşü ile amel etmesi gerektiğini savunmuştur. Bu durumda müctehidi taklid gerekli olmaktadır. Taklidin bu bağlamda dini konularda hataya düşme olayını engellediğini savunurlar.²²⁰ Öte yandan taklidin câiz olmayıp haram olduğunu savunanlar da olmuştur. Nasların yerini görüş ve fetvaların alması endişesiyle taklidi uygun görmezler.²²¹

Fıkıhın, delil ve icthadların bilinmesi şeklinde anlaşılmaya başlamasından itibaren fakihlerin önemi artmış, yaptıkları icthadlara daha fazla önem verilmiştir. Bu bağlamda fakihler ve eserleri İslâm fıkıhının temel kaynakları haline gelmişlerdir. Bu bağlamda güvenilen kaynaklarla güvenilmeyenler birbirinden ayrılmaya çalışılmış fakihler tabakalara ayrılarak değerlendirilmeye tabi tutulur olmuşlardır. Aynı uygulamanın Osmanlı Devleti için de geçerli olduğu görülmektedir.²²²

Bâbertî, Osmanlı Devleti'nin önemli kurumlarından birisi olan Şeyhülislâmlık makamına gelen Molla Fenârî ve Osmanlı fetvâ kaynaklarında büyük bir öneme sahip Bedreddîn Simâvî gibi şahsiyetlerin hocasıdır. Eserlerine, daha yazıldığı dönemde hâşiyeler yazılmış, yorumlar yapılmıştır. Mesela fıkıh alanında telif etmiş olduğu *el-İnâye* adlı eseri her dönemde itibar görmüştür. Bütün bunlarla beraber Anadolu, Halep ve Kahire ortamında yetişmiş, önemli şahsiyetlere öğrencilik yapmış böylece İslâm coğrafyasının önemli ilim merkezlerinin tecrübesini toplamış; yetiştirdiği önemli şahsiyetlerle de bu tecrübeyi Osmanlı

²¹⁶ Bâbertî, *en-Nüketü 'z-Zarîfetü fî Tercîhi 'l-Mezhebi Ebî Hanîfe*, 44.

²¹⁷ Husarî, *Tarihü 'l-fikhi 'l-İslâmî*, 227.

²¹⁸ Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, 227.

²¹⁹ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, 192.

²²⁰ Atar, *Fıkıh Usûlû*, 321.

²²¹ İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endülûsî, *el-İhkâm fî usûli 'l-ahkâm thk.* Ahmed Muhammed Şakir, (Mısır: t.y.), 4/150.

²²² Asım Cüneyd Köksal, İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/201-210.

dünyasına aktarmış bir fakîh olması Bâbertî'nin fikhî görüş ve düşünceleri üzerinde daha fazla derinlemesine çalışmalar yapmanın önemini de ortaya koymaktadır.²²³

Bâbertî'ye göre ictihad hükmü ortaya çıkarmak için illetler üzerinde düşünmek, gayret sarf etmektir. İctihad hususuna dahil olan konu zaman ve hâle göre değişiklik göstermektedir.²²⁴ İctihad bu bağlamda gayret sarf edip hedefe ulaşmak olup kıyasın yanında bütün akli istidlalleri de kullanmayı gerekli kılmaktadır. Bâbertî'ye göre ictihad yapılırken en önemli unsur asla bağlı kalmak Kitab ve sünneti esas almaktır.²²⁵

Bâbertî'ye göre ictihad; ehliyetine sahip kimseler tarafından yapılmalıdır, bu yetkinliğe sahip olmayan kimseler için taklid gerekmektedir. Bu durum onun nazarında aslın yerine geçen bedeldir.²²⁶ Müctedin vasıflarını icmâ ehliyeti ile değerlendirmiştir. Ona göre müctehid Kuran'ın amm ve hâsını bilmeli, bid'at ehli olmamadır. Genel ilkeleri bilmeli, muamelat konularına hâkim olmalı, icmâ ehliyeti için gerekli şartları taşımalıdır. Farklı alanda olan bir âlim de olsa ictihad şartlarını bilmelidir.²²⁷

Fıkıhın evrenselliğine önem veren Bâbertî nasların daha iyi anlaşılmasında hükümlerin istinbatında ictihadın zaruri olduğunu savunur. Hükümlerdeki kapalılıkların giderilmesi adına ictihadı her durumda gerekli görmektedir.²²⁸

Bâbertî ictihadın müctehid için mevcut bir mesele olduğunu ve istinbat yollarını gösteren bir faaliyet olduğunu belirtmektedir. Sem'î delilleri Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olarak zikreder; icmâ ve kıyasın ise sem'î delil olduğunun açık olmadığını ifade etmektedir. Bâbertî'ye göre müctehidin çabası ve gayreti ictihad faaliyeti olup o, ictihadı en genel anlamıyla çalışarak, gayret ederek fıkıh Usûlünün gayesini bilmek olarak tanımlamaktadır. Fıkıh usûlünü şer'i ve fer'i hükümlerden tafsili delillere ulaştıran ilim olarak ifade etmektedir.²²⁹

Bâbertî'ye göre ictihad ilkeleri kuralların bilgisidir ve akıl yürüterek bilinebilir. Fıkıh Usûlünün bu noktada gerekli olduğunu Allah'ın hükümlerini ve hükümlerin nasıl çıkarılacağını bilmenin yolu olduğunu ifade eder. Bu hükümlerin Kur'an ve Sünnet'ten alındığını belirtir.²³⁰ Usûlü fıkıhın konularını sem'î deliller, ictihad, tercih ve deliller olarak ele almaktadır. Hükümlere ulaştıran şartları içeren bir ilim olduğunu ifade eder. Ona göre mükellef bu noktada

²²³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/271.

²²⁴ Bâbertî, *et-Takrir*, 5/305.

²²⁵ Bâbertî, *et-Takrir*, 5/315.

²²⁶ Bâbertî, *er-Rudûd*, 2/705.

²²⁷ Bâbertî, *et-Takrir*, 5/341-342.

²²⁸ Bâbertî, *et-Takrir*, 5/394-395.

²²⁹ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/91-93.

²³⁰ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/96-111.

gayret sarf ederse bilgi sahibi olur. İctihadı hukuk ilmîne yönelik uygun olan ya da olmayan gayeleri ve hükümleri bilip amel etmek şeklinde ifade etmektedir.²³¹

Bâbertî, müctehidlerin şartlarını ve ictihaddaki mevkileri ile alakalı müctehidin hata yapabileceği görüşünü savunmaktadır. Bu noktada Mutezile'nin her müctehidin doğru ve isabetli olduğu görüşüne yer vererek bunun uygun olmadığını ifade etmiştir. İctihad tanımındaki farklılıklara rağmen, bu tanımların çoğu çaba veya çaba sarf etme şeklinde belirtilmiştir. Müctehidin, Kitap bilgisini gerek dil gerekse fıkıh bakımından mânâları müphem ifadeleri tefsirleri bilmek durumunda olduğunu ifade etmektedir.²³²

Bâbertî bunun yanında Ebû Hanîfe'nin ictihadına uyulmasının gerekli olduğunu ifade eder. Bir meselede Kur'ân ile hüküm verilebiliyorsa Kur'an dışında hüküm vermemiştir. Ebû Hanîfe, sıhhati belirgin olmayan hiçbir hadisle istidlal etmemiştir. Ebû Hanîfe'nin bu noktada hadise çok önem verdiğini, Kur'ân ayetlerinin hadislerle neshine cevaz vermiştir. Mürsel hadislerle amel ettiğini, meçhul rivayetleri ve sahabe kavlini kıyasa tercih ettiğini görmekteyiz. Ebû Hanîfe, icmâ hususunda da titizdir önceden gerçekleşen ihtilafı icmâ noktasında kabul etmiş ve sükûti icmâyâ itibar etmiştir. Kıyas hususunda âlimlerin hepsi Ebû Hanîfe'nin yetkinliğini ifade etmiştir. Onu ve ashabını ashab-ı rey yani ictihad ehli olarak isimlendirmişlerdir.²³³

Bâbertî, Ebu Hanîfe'nin ictihadlarını benimsemiştir. Bunun yanında onun ictihadına uymanın sebeplerini ve taklidi gerektiren hususları belirtmiştir. Bâbertî, iman-amel ilişkisinde Ebû Hanîfe'nin görüşünü savunur. Ona göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrardır, böyle kişi mü'mindir. Amellerin imana dâhil olmadığını savunur. Bu görüşün aksini savunan İmam Şafîi'nin görüşünü eleştirerek buna göre Ebu Hanîfe'nin mezhebinin en uygun görüş olduğunu zikreder aksi halde bahsedilen bu amellerden birini terk eden kimsenin kafir olacağı ve amellerinin de batıl olacağı durumu ortaya çıkar. Bâbertî temizlik hususu ile ilgili at, katır, eşek gibi hayvanların tezekleri gibi tezeklerle ısıtılan suyla abdest almanın câiz olduğunu savunarak bu noktada aksi görüşü olan İmam Şafîi'yi eleştirir. Hanefî mezhebinin olmadığı düşünülürse hamamda temizlenmenin câiz olamayacağını belirtmiştir. Bu durumda temizlenemediği için namazında uygun olmadığını ifade etmiştir. Mescide girmesi ve Kur'ân okuması da câiz değildir. Kişinin namazı geçersiz olduğunda imanı da olmaz. Böylece ilk meselede zikredilen durumun ortaya çıkacağını belirtir.²³⁴

Bâbertî'ye göre namaz hususunda dil ile söylemeden kalp ile niyet ederek namaz kılanın namazı câizdir. Aksi görüşte olan İmam Şafîi'nin iddiasına karşılık olarak kalp ve dilin aynı

²³¹ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/89-90.

²³² Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/90-110.

²³³ Bâbertî, *en-Nüketü 'z-Zarîfetü fî Tercîhi 'l-Mezhebi Ebî Hanîfe*, 44.

²³⁴ Bâbertî, *en-Nüketü 'z-Zarîfetü fî Tercîhi 'l-Mezhebi Ebî Hanîfe*, 48-49.

anda niyet etmesinin aklın reddettiği bir durum olduğunu ifade eder. Ebû Hanîfe'nin görüşünün bu noktada öncelikle aklen uygun olduğunu ifade eder. Bunun dışındaki görüş ile evrende kılınan namazların çoğunun batıl olacağı düşüncesine götüreceğini ifade eder. Bâbertî günün daha çok olan kısmında oruca niyet edilirse orucun câiz olduğunu savunur. Bu noktada aksi görüşte olan İmam Şâfi'nin görüşünü eleştirerek hükmünde kabul edilemeyecek sıkıntı olduğunu ifade eder, bu noktada kolaylık sağlanması gerektiğini belirtir.²³⁵

Bâbertî'nin ictihad anlayışı bir hükmün illetlerinin tespiti ile ortaya çıkarılmasıdır. Kuran, sünnet, icmâ dışındaki delillere de bu noktada ihtiyaç vardır, fakat asli kaynaklara dayalı olarak gerçekleşmesi gerektiğini savunur. Kiblenin tayini ile ilgili ictihad hususunda insanın yapacağı fiili tespit etmesi gerektiğini açıklar. Kibleye yönelmede isabet edememiş olsa da önemli olan kibleyi bulma konusundaki isteğidir. Ona göre müctehid ictihadıyla hata yapabilir, fakat bu meselede olduğu gibi işin hakikatinde delillendirmeye gitmek doğru değildir.²³⁶

Bâbertî'nin yaşadığı dönemde daha çok belirli bir mezhebin kabul edilerek savunulması ön planda olmuştur. Mezhebin daha net bir şekilde anlaşılması adına kitapların tahliline önem verilmiştir. Yine bu dönemde şerh geleneği hâkim olup fıkıh âlimleri bu noktada eserler vermeye çalışmışlardır. Bu durum doğal olarak yenilenmeyi durdurarak yeni çalışmaların oluşmasına engel teşkil etmiştir. Duraklama dönemi olarak zikredilen bu dönem her âlimin kendi mezhebine döndüğü ve bu şekilde hareket ettiği bir dönemdir.²³⁷ Bu dönemde fıkıh eserlerinde kapalı ifadeler mevcut olması sebebiyle bu ifadelerin daha açık hale gelmesi için eserler şerh yoluyla telif edilmektedir.²³⁸ Bu bakımdan fıkıh tarihinin her dönemi aynı değerlendirilmemelidir. Bâbertî'nin yaşadığı dönemde fıkıhta sistematikleşme süreci başlamıştır, mezhep içinde usûl ilkeleri belirlenmeye çalışılmıştır.²³⁹

Bunun dışında bu dönemdeki Moğol istilaları ilmî faaliyetlerin duraklama sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Bu dönemde yaşayanlar bu olumsuzluklar nedeniyle belirli mezhebin görüş ve ictihadına bağlı kalmışlardır. Böylelikle mezhepleri savunucu ictihadlar başlamıştır. Bâbertî'nin Hanefiliği savunduğu ve benimsetmeye çalıştığı “*en-Nüketü'z-zarife fî tercihi mezhebi Ebi Hanîfe*” adlı eseri bu özellikleri taşımaktadır. Bu dönemde birçok âlim Mısır taraflarına hicret etmiş bu yolculuklarla birlikte Memlûk sultanlarından ilgi gören âlimler ictihad hareketini canlı tutmaya çalışmıştır. Fakat zikrettiğimiz gibi Moğol istilaları mezhepleri taklid sürecine yöneltmiştir. Bu dönemde az da olsa ictihad faaliyetleri devam etmektedir.²⁴⁰

²³⁵ Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarife fî Tercihi'l-Mezhebi Ebi Hanîfe*, 49.

²³⁶ Bâbertî, *et-Takrir*, 6/284-285.

²³⁷ Husarî, *Tarihü'l-fıkhi'l-İslâmî*, 229.

²³⁸ Atar, *Fıkıh Usûlü*, 370.

²³⁹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 59-60.

²⁴⁰ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 272-273.

Bâbertî, yaşadığı dönemdeki tüm olumsuzlukların yanında müstakil ictihad anlayışını benimsemese de savunmacı ve öğretici yaklaşımıyla Hanefî mezhebinin inceliklerini ortaya koymuştur. Mevcut olanı anlama ve kavramaya önem vermiş bunu aktarmaya çalışmıştır.²⁴¹ Bunun yanında mezhep taassubundan uzak durarak, mantık ilkeleri ile bunu savunmaya çalışmıştır.²⁴²

Bâbertî'nin ictihad anlayışının şekillenmesinde yaşadığı ortam ve mezhep algısı etkili olmuştur. Mezhep içi savunmacı bir anlayış geliştirerek, bir konuyu açıklarken farklı görüşleri ortaya koyup her yönüyle değerlendirdikten sonra kendi görüşlerini ifade eder. Mantığı bu noktada gerekli görmüş bunun yanında akli nakli bilgilere yer vererek cedel, münazara gibi teknikleri de kullanmıştır.²⁴³

Taklid ve taassubun yaygın olduğu dönemde Bâbertî'nin çağdaşı olan İbn Ebü'l-İz ictihadı savunarak, Bâbertî'yi eleştirmiştir. Görüşlerini *el-İttibâ* adlı eserinde toplamıştır. Bir mezhebin taklid edilmesinin selefin yoluna uygun olmadığını ifade etmiştir.²⁴⁴ Bunun dışında Bâbertî'nin Ebû Hanîfe'ye dair Kitab, sünnet, icmâ ve kıyasa göre hüküm verdiği iddiasını eleştirir. Hanefîlerin kullandığı bu yöntemin bütün âlimler tarafından kabul edildiğini ifade eder. Bunun dışında eserinde geçen ifadelerde Bâbertî'nin taassup üzere olduğunu savunmuştur.²⁴⁵ Ebü'l-İz Bâbertî'nin, yalnız Ebû Hanîfe'nin ictihadında isabet edeceği görüşünü savunmasının doğru olmadığını belirtir. Ebû Hanîfe dışında diğer müctehidlerin de nas ve sünnete aykırı ictihadda bulunmayacağını ifade eder.²⁴⁶ Bâbertî fıkıh ilmînin kurucusunun Ebû Hanîfe olduğunu ve ilmîn yarısının Ebû Hanîfe'nin ictihadlarından meydana geldiğini savunur. İbn Ebü'l-İz bu konuda da Bâbertî'yi eleştirerek fıkıh ilmînin Ebû Hanîfe tarafından yazılmadığını bu ilmî öğrencilerinin ve daha sonra gelen âlimlerin oluşturduğunu ifade eder.²⁴⁷

Bâbertî'nin üstün olanın taklid edilmesi daha faziletlidir görüşünü İbn Ebü'l-İz eleştirerek Ebû Hanîfe'nin sahabeye aykırı görüşlerin taklid edilmemesi gerektiğini ifade eder. Bâbertî'nin bu noktada düşüncesi kimin delili kuvvetliyse onunla amel edileceğidir.²⁴⁸ Bâbertî Hanefî mezhebini savunurken ve yaptığı şerh çalışmaları ile de halkın menfaatini ve yararını gözetmiştir.

²⁴¹ Abdullah Kahraman" Ekmelüddîn Bâbertî'nin Fıkıh Usûlündeki yeri Usûle Dair iki Eseri: et-Takrîr ve er-rudûd ve'n-nükûd " Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu, Bakütam Yayınları, 28-30 Mayıs 2010, Bayburt, 239-254.

²⁴² Bâbertî, *et-Takrîr*, 5/339-340.

²⁴³ Bâbertî, *et-Takrîr*, 1/125.

²⁴⁴ İbn Ebü'l-İz, *el-İttibâ*, 43.

²⁴⁵ İbn Ebü'l-İz, *el-İttibâ*, 24-25.

²⁴⁶ İbn Ebü'l-İz, *el-İttibâ*, 31.

²⁴⁷ İbn Ebü'l-İz, *el-İttibâ*, 36-38.

²⁴⁸ Bâbertî, *er-Rudûd*, 1/89.

SONUÇ

İslâm dünyasında ilim için önemli bir merkez haline gelen Mısır'da yetişen Bâbertî, Hanefî fukahâ arasında önemli bir âlimdir. Mezhebine titizlikle bağlılığı ve bu mezhebi savunması ile öne çıkmaktadır. Bâbertî'nin fıkıh anlayışı özetleyici ve öğretici olup bunun yanında eleştirilere karşı savunmacı bir şekildedir. O, İslâm düşüncesinde fıkıhın yeniden yapılanması noktasında önemli adımlar atmıştır.

Bâbertî, İslâmî ilimlerin çoğunluğunda eser yazma hususunda çok yetkin bir âlimdir. Bunun yanında fıkıh eserleri ile ön plana çıkmıştır. Bâbertî muhakkik bir âlim olup yaşadığı devirde önemli bir yer edinmiştir. Bu mezhebin tercih edilip benimsenmesinde ve hâkim kılınmasında çok gayret etmiştir. Bu konuyla ilgili eserler ve risâleler kaleme almıştır. O, eserlerinde Hanefiliği, ülkede istikrarlı yönetim ve halkın ihtiyacına uygun çözüm sunan en doğru hükümleri içinde barındıran bir mezhep olarak ifade etmiştir. Gelmiş ve gelecek bütün Müslümanlar Bâbertî'ye göre Hanefiliğe muhtaçtır ve Bâbertî bu mezhebi Müslüman Türk kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir.

Bâbertî yaşadığı dönemdeki tüm olumsuzluklara rağmen müstakil ictihad anlayışı benimsemese de savunmacı ve öğretici yaklaşımıyla Hanefî mezhebinin inceliklerini etraflıca ortaya koymuştur. İlmi birikimi usûl ve fûru anlayışı, mantığı kullanması eserlerinde kendini göstermektedir. Mevcut olanı anlama ve kavramaya önem vermiş bunu aktarmaya çalışmıştır. Bunun yanında mezhep taassubundan uzak durarak, mantık ilkeleri ile bunu savunmaya çalışmıştır.

Bâbertî Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tercih ve taklidin lüzuma vurgu yapmış aykırı görüşleri yok saymış ve kendine özgü üslubuyla bu görüşleri değerlendirmiştir. Bu durumda yaşadığı çevrenin etkili olduğunu görmekteyiz. Nitekim Bâbertî, mezhep taassubunun çok yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır.

Bâbertî'nin ictihad anlayışının şekillenmesinde de yaşadığı ortam ve mezhep algısı etkili olmuştur. Mezhep içi savunmacı bir anlayış geliştirerek, bir konuyu açıklarken farklı görüşleri ortaya koyup her yönüyle değerlendirdikten sonra kendi görüşlerini ifade etmiştir. Mantığı bu noktada gerekli görmüş bunun yanında akli ve nakli bilgilere yer vererek cedel, münazara gibi teknikleri de kullanmıştır. Bâbertî'nin ictihadın aslî konularda değil, fer'î konularda olduğunu aslî kaynaklara dayalı olarak gerçekleşmesi gerektiği kanaati taşıdığını görmekteyiz. Bâbertî bir konuyu açıklarken farklı görüşleri ortaya koyup, sonrasında kabul edilip edilmeyen görüşleri açıklayarak kendi görüşlerini delillendirmeye çalışmıştır.

Bâbertî'nin mutaassıp bir Hanefî olarak yorumlanmaması gerektiği kanaatindeyiz. O, delilsiz bir şekilde mezhebine körü körüne bağlanmamıştır. Nitekim o, mezhebini savunurken sağlam esaslara dayandırmaktadır. Bâbertî mezhebine körü körüne bağlı olmamakla birlikte; mezhebi içerisindeki her görüşü de olduğu gibi kabul etmemektedir. O, kendi mezhebinin görüşlerini diğer mezheplerle karşılaştırarak kendi mezhebinin tutarlı olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. İlmi yetkinlik bakımından önemli bir konumda olan Bâbertî mezhep sistematığına bağlı ve mezhebini müdafaa eden bir çizgide hareket etmiştir.

Sonuç olarak Hanefî mezhebine mensup bir âlim olan Bâbertî, küllî fıkıh öğretmeye çalışmıştır. Yaşadığı ortam ve mezhep algısı onun ictihad anlayışını da etkilemiştir. Hanefîliği hadisi ön planda tutan bir anlayış çerçevesinde aktararak bunu fûru fıkıh ve fıkıh usûlü alanında da ispatlamıştır. Bu mezhebin fazilet ve üstünlüğünü ortaya koyarak hem önemli isimlerin yetişmesine katkı sağlamış, hem de Hanefîliği başta yaşadığı devir, Osmanlı ve tüm İslâm coğrafyasında etkin hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Beysûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Aksarâyî, Kerimuddin Mahmud. *Selçukî Devletleri Tarihi*. çev. M. Nuri Gençosman, Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1943.
- Apaydın, H. Yunus. “İctihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. “Re’y”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Atar, Fahreddin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2018.
- Aydın, İbrahim Hakkı. “Molla Fenâri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2010.
- Aytekin, Arif. “Bâbertî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *Tercihü'l-Mezheb'il-Müsemma: en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercihî'l-Mezhebi Ebî Hanîfe*. nşr. Bele Hasan Ömer Müsaid. Riyad: Kral Suud Üniversitesi, 1997.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-Înâye Şerhu'l-Hidaye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *et-Takrîru li-usûli Fahri'l-İslâm Pezdevi*. thk. Abdüsselam Subhi Hamid. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2005.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *er-Rudûd ve'n-Nukud Şerhu Muhtasarı İbn Hacib*. thk. Dayfullah İbn Salih b. Avn Umri. Riyad: Mektebetür-Rüşd, 2005.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-Envar fî şerhi'l-menâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 00652.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *Şerhu Akidetü Ehl-i Sünne ve'l-Cemaat*. nşr. Arif Aytekin. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1989/1409.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *Şerhu't-Telhîs*. thk. Muhammed Mustafa Ramadan, Trablus: el-Münşeatü'l-Amme li'n-Neşr, 1983/1403.
- Bardakoğlu, Ali. “Hanefî Mezhebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Bedir, Mürteza. *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Bedran, Ebü'l-Ayneyn. *Tarihü'l-fikhi'l-İslâmî ve nazariyyetü'l-mülk ve'l-ukûd*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, t.y.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1915-1924.
- Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*. Bursa: Arasta Yayınevi, 2001.
- Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip. *Keşfü'z-zünûn An Esamî'l- Kütüb Ve'l-Fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l- Müsenna, 1942.
- Dindar, Bilal. “Bedreddin Simâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*. İstanbul: İsam Yayınları, 2014.
- Ebû Zehrâ, *Ebû Hanife*. çev. Osman Keskiöğlu. Konya: Can Kitabevi, 1959.
- İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endülûsi. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır. ty.
- Emîn, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 1969.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh İlmine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Süleyman İbn el-Eş'as es-Sicistânî, Ezdî. *Sünenü Ebi Dâvud*. Beyrut: Dârü'l-Maa'rif, 2001.
- Gümüş, Sadreddin. “Seyyid Şerif Cürcânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları: 1993.
- Görgün, Tahsin. “Molla Fenâri- Düşüncesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları: 2005.
- Hanefî, Ebü'l-İz. *el-İttibâ'*. thk. Muhammed Ataullah Hanif-Ebu Suheyb Abdullah b. Asım el-Karyûtî. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1985.
- Hudarî, Muhammed Bey. *Tarihu't-Tesrî'l-İslâmî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Husarî, Ahmed. *Tarihü'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Darü'l-Cil, 1991.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Tehzibü't-Tehzib*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Yayınları, 1996.
- İbnu'l-Hâcib, Cemaluddîn Ebu Amr Osman b. Ömer. *Muhtasarı Munteha'l-Vusûl fî 'İlme-yi'l-Usûl ve'l-Cedel*. thk. Nezir Hamâdû. Beyrut: Dârü'İbni Hazm, 2006.
- İbn Haldun, Abdurrahman. *el-Mukaddime*. Beyrut: el-Edebiyye, 1879.
- İbn Kesir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1932.

- İbn Kutluboğa, Kasım b. Abdillâh. *Tâcu't-Terâcim fî Tabakâtî'l- Hanefîyye*. thk. İbrahim Salih. Dimeşk, Dârü'l-Me'mûn Li'tturâs:1992.
- İsfahânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Mahmûd İbn Abbad el-Aclî. *el-Kâşif ani'l-Mâhsûl fî ilmî'l-usûl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İsmail Paşa, Bağdatlı. *Hediyyetü'l- 'Ârifin Esmâü'l- Müellifin ve Âsârü'l- Musannifin*. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1955.
- Kâdî Abdülvehhâb. *el-İşrâf alâ nüketi mesâili'l-hilâf*. thk. Habib b. Tâhir. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1999.
- Kafes, Mahmut. “Ebû Hayyân el- Endelüsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Kâkî, Kivâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî. *Câmiü'l- esrar fî şerhi'l- Menâr li'n- Neseî*. thk. Fazlurrahman Abdülgafûr Efgânî. Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 1997.
- Kahraman, Abdullah. “Ekmelüddîn Bâbertî'nin Fıkıh Usûlündeki yeri Usûle Dair iki eseri: et-Takrîr ve er-rudûd ve'n-nükûd”. Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I.Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu. Bakütam Yayınları, 28-30 Mayıs 2010, Bayburt.
- Karaman, Hayreddin. *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1990.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukukunda İctihad*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayınları, 1999.
- Kaya, Eyyüp Said. “Mâlikî Mezhebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları: 2003
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin*. Dimeşk: Terakki Matbaası, 1960.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Fıkhu Ehli'l-İrâk ve Hadîsuhum*. nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1997.
- Kevseri, Muhammed Zâhid. *Te'nibü'l-hatib ala ma sakahu fî Ebi Hanîfe mine'l-ekâzib; et-Terhib bi-nakdi't-te'nib*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Ârabî, 1981.
- Koca, Ferhat. “İbn Ebü'l- İz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Koçak, Zeki. “Ekmelüddin Bâbertî'nin Hidaye Şerhi İnaye'deki Usûlü Fıkıh Tatbiki”, Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu. 28-30 Mayıs 2010.
- Köksal, Asım Cüneyd, İbrahim Kâfi Dönmez. “Usûl-i Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Leknevî, Ebû'l- Hasenât Muhamed Abdulhay. *Kitabu'l- Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l- Hanefiyye; et- Ta'likatu's- Seniyye alâ'l- Fevâidi'l Behiyye; Tarabü'l- emasil bi- teracimi'l- efadıl.* thk. Ahmed Za'bi. Beyrut: Dar'ül Erkam, 1998.
- Mahmud Esad, Efendi. *Tarih-i İlm-i Hukuk.* Ankara: Yetkin Yayınları, 2012.
- Miroğlu, İsmet. "Bayburt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri.* Ankara: TDV Yayınları, 1990.
- Pezdevî, el-Hanefî, Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed. *Usûlü'l-Pezdevî: Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl.* thk. Said Bekdaş. Beyrut: Dârü'l Beşâiri'l-İslâmiyye; Medine: Darü's-Sirac, 2014/1436.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle,* thk. Muhammed Seyyid Geylânî. İstanbul: Kültür Yayınları, 1985.
- Şen, Yusuf. *Osmanlı'da Fıkıh Usûlü Anlayışı Bâberti Örneği.* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Bedru't-tali'li-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi.* Kahire: es-Saade, 1348.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-seâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'atı'l- 'ulûm.* Beyrut: Dârü'l kütübî'l-ilmîyye, 1985.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş- Şekâiku'n- numâniyye fî ulemâi'd- Devleti'l- Osmaniyye.* Beyrut: Datu'l- Kütübî'l- Arabî, 1975.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed İbn İsâ. *Sahih-i Müslim.* Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2002.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.
- Zeydan, Abdulkerim. *İslâm Hukukuna Giriş.* İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Ankara: TDV Yayınları: 2004.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşki. *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-A 'rab ve'l-müsta'rebiyn ve'l- müsteşrikiyn.* Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002.